

Günümüz Ortadoğu İslâm Coğrafyasında Şia ve Şiilerin Durumu Üzerine Bir İnceleme

A Study on the Status of Shī'a and Shiites in Today's Middle East
Islamic Geography

Fatih TOPALOğLU*

Öz

İtikadî İslâm mezheplerinin önde gelenlerinden biri olan ve özellikle hilafet konusundaki görüşleriyle diğer İslâm fırkalarından ayrılan Şia, günümüzde dünyanın pek çok yerinde mensubu bulunmakla birlikte Irak bölgesinde ortaya çıktığı ilk dönemden bugüne özellikle Ortadoğu İslâm coğrafyasında yayılmıştır. Birçok ülkede nüfus bakımından çoğunluğu teşkil etmeseler de Şiilerin yaşadıkları ülkelerin veya bölgenin son dönemlerde yaşadığı siyasi ve dini hareketlilikte etkin ve hatta bazen olayların merkezinde oldukları görülmektedir. Bu sebeple bu makalenin amacı, Ortadoğu İslâm dünyasında Şia'nın mevcut durumunu tespit etmek ve bu coğrafyada Şia merkezli olarak ortaya çıkan sorunlara işaret etmektir. Girişte Şiilerin dünyadaki Müslüman nüfusuna oranı bağlamında genel bir çerçeve çizilmiş daha sonra Şiilerin yaşadığı İran, Suriye, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri, Azerbaycan, Afganistan ve

Abstract

Shī'a, which is one of the leading Islamic sects and differs from other Islamic sects with its views on the caliphate, has spread especially in the Middle East Islamic geography from the first period it emerged in the Iraq region to today, although it has members in many parts of the world. Although they do not constitute the majority in terms of population in many countries, it is seen that the Shiites are active and sometimes even at the center of events in the recent political and religious activity of the countries or regions they live in. For this reason, the aim of this article is to determine the current situation of Shia in the Middle East Islamic world and to point out the problems that arise in this geography as Shia-centered. In the introduction, a general framework is drawn in the context of the ratio of Shiites to the Muslim population in the world, and then the recent situations of Shiites in Iran, Syria, Iraq, Lebanon, Saudi Ara-

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, İslâm Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Denizli, Türkiye / e-Posta: fatihtopaloglu@pau.edu.tr / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7871-7640>

Pakistan'da son dönemlerdeki durumları araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise konuyla ilgili değerlendirmelerimize yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, Ortadoğu, İslâm, Şîa, Şiiler.

bia, Gulf Countries, Azerbaijan, Afghanistan and Pakistan are discussed in accordance with the principles of research and publication ethics. In the conclusion part, our evaluations on the subject are given.

Keywords: History of Islamic Sects, Middle East, Islam, Shi'a, Shiites.

Giriş

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra İslâm toplumunda meydana gelen siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik, hukuki ve dini hadiseler üzerine ilk dönemlerden itibaren bazı kişiler ve çevrelerce belirli görüşler ortaya konmaya başlanmış ve söz konusu görüşler etrafında ilk gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu gelişme ve faaliyetlerin bir neticesi olarak ilerleyen dönemlerde siyasi ve itikadi mezheplerin oluşum süreci başlamış, görüşlerinin teşekkülü ve olgunlaşmasıyla İslâm'ın düşünce ekolleri denilen yapılar vücut bulmuş ve amelî sahada olduğu gibi itikadi mezhepler de kendilerine İslâm coğrafyasının pek çok bölgesinden taraftar bularak yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde mensuplarının sayısı ve yayılma alanı bakımından İslâm dünyasının önde gelen mezheplerinden biri Şîa'dır. Ancak Şîa'nın İslam coğrafyasında özellikle son zamanlarda yaşanan olumsuzlukların merkezinde yer aldığı ve mevcut sorunların genellikle Şii-Sünnî karşıtlığı üzerinden gerçekleştiği görülmektedir.¹ Bu sebeple bu makaledeki temel amacımız yakın coğrafyamızda çeşitli ülkelerde yaşayan Şiilerin mevcut durumlarını tespit etmek ve bu bölgelerde Şîa merkezli olarak ortaya çıkan sorunlara dikkat çekmektir.

Şîa, kaynaklarda genel olarak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in yolunu izleyenler, Hz. Ali'yi dost edinenler ve onu Resulullah'ın Ashabından üstün tutanlar, Hz. Ali'yi Resulullah'tan sonra insanların en faziletlisi kabul edip onun çocuklarını ve torunlarını halifelğe en layık kişiler olarak görenler, imametini Hz. Peygamber'den sonra nas ve tayinle onun soyundan gelen kimselerin hakkı olduğuna, Ali ve evladından başkasına geçemeyeceğine inananlar şeklinde tanımlanmaktadır.²

¹ Hasan Onat (öl. 2020), "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak", *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016), 97.

² el-Eş'ari, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Bişr İshâk b. Sâlim el-Basri (öl. 324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Mektebetü'n-Nahzati'l-Mısriyye, 1950), 1/65; eş-Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcuddin Muhammed b. Abdilkerim (öl. 548/1153) *el-*

Erken dönem Şii müelliflerden Şeyh Müfid ise Şîa'yı, Hz. Ali'ye velayet yoluyla bağlanan ve Resulullah'tan sonra imam olarak Ali'yi kabul eden, önceki halifelerin hilafetini geçerli saymayan, onu kendinden önceki hiçbir halifeye tabii olmayan bir lider olduğuna inanan kimselerin adı olarak zikretmektedir.³ Genel olarak ifade edecek olursak Şîa, Ali b. Ebi Talib'in Hz. Muhammed'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin kıyamete kadar onun soyuna ait olduğunu öne süren ve imamların masum olduğunu iddia eden toplulukların müşterek adıdır.⁴

Şîa'nın tarihi süreçte diğer itikadî İslâm mezheplerinde olduğu gibi kollara ayrıldığı ve günümüz Şiiilerinin de bu kolların devamı olarak çeşitli ülkelerde yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Şii nüfusunun İslâm coğrafyasındaki dağılımına⁵ bakıldığında mevcut tablo, İslâm dünyasını baştan uca sarabilecek Sünnî-Şii karşıtlığına dayalı muhtemel bir mezhep çatışmasını haber verir niteliktedir. İmamiyye, Zeydiyye, İsmâiliyye gibi alt kolları ve Şîa içerisinden neşet etmiş olan Nusayrîlik, Dürzîlik gibi farklı fırkaların da dâhil olduğu Şiiiler, iki milyara yaklaşan Müslüman nüfusun yaklaşık %10-15'ine tekabül etmektedir. İran'ın %90-95'i ve Irak'ın %60'ı Şii olup Suriye'nin %12'si Nusayrî'dir. Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri'nde %30-%70 arası değişen oranlarda Şii yaşamaktadır. Suudi Arabistan'da %15-20 arası Şii, zengin petrol yataklarının olduğu bölgede yoğunlaşmaktadır. Azerbaycan'ın %70-75'i Şii'dir. Yemen'de Zeydi Şiiilerin oranı %42'dir. Hindistan'da yaşayan Müslümanların %15-20'si ve Afganistan'ın %15-20'si Şii mezhebine mensuptur. Afganistan nüfusunun yaklaşık %9'unu oluşturan Türk kökenli Hazaralar da

Milel ve'n-Nihal, tsh. Ahmed Muhammed Fehmî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/144; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî (öl. 456/1064), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1975) 2/113; İrfan Abdülhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. Saim Yeprem (İstanbul: Marifet Yayınları, 1994) 13, 14; Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şîası* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984), 9.

³ Şeyh Müfid, Muhammed b. Numan el-Ukberî (öl. 413/1022), *Evâilu'l-makâlât*, yay. Mehdi Muhakkık (Tahran 1413), 2.

⁴ Hasan Onat, "Şiiilik ve Günümüz Şiiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 123; a.mlf., *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiiliği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 15.

⁵ Şii nüfusunun İslâm coğrafyasındaki dağılımı hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Ali Büyükkara, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*, ed. Mesut Okumuş – Cemil Hakyemez (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 209-223.

Şii'dir.⁶ Bu genel çerçeveden sonra şimdi ülke ve bölge bazında Şiilerin durumunu ele almak istiyoruz.

1. İran Şiileri

Şiiliğin ortaya çıktığı bölge Irak coğrafyası olmakla birlikte 16. yüzyılın birinci çeyreğine kadar Sünnî inanışın hâkim olduğu İran'da Safevîler döneminden itibaren mezhebin hızla yayıldığı düşünülmektedir.⁷ Safevîler öncesi erken dönemde İran coğrafyasının Şii yerleşim bölgelerine bakıldığında güneyde Kaşan'dan başlayan ve Kum, Ave, Save, Rey, Kazvin üzerinden kuzeye doğru Taberistan ve Deylem'e kadar uzanan bölgede; Kum'un 250 km doğusunda yer alan Hemedan'da da Şii nüfusun yer aldığı görülmektedir. Diğer taraftan Rey'den doğuya Cürcan, Nişabur, Tus ve Merv'e doğru uzanan bölgede de Şiiliğin varlığı bilinmektedir. Güneybatıda Huzistan'ın Ahvaz şehri ile Basra Körfezi kıyısı da Şiilerin dağıldığı yerlerdendir. Fakat İsfahan'dan güneye içerisinde Şiraz'ın da bulunduğu Fars eyaleti ile bazı doğu Horasan şehirleri ve Kirman ve Sicistan (Sistan) gibi bölgelerdeki çoğu şehirde ise Şii nüfusun kayda değer bir varlığı yoktur. Özetle ilk yüzyıllarda İran'da Şiilik günümüzde Fârsî nüfusun daha yaygın olduğu güneydeki şehirlerde değil, verimli toprakları sebebiyle Arap kabilelerinin çoğunlukla göç ettiği batı ve kuzey bölgelerinde yayılmıştı ancak yine de bu bölgelerde Şiiliğin çoğunluğu teşkil ettiğini söylemek mümkün değildir.⁸ Şüphesiz ki Safevîlerin bölgede dinî-mezhebî kimliğiyle öne çıkan bir devlet kurması ve İran'ı Şiileştirmeye yönelik yoğun politikaları, bölgede hem siyasi ve dini güç dengelerini

⁶ Hasan Onat "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Güz 2013), 245; Adem Arıkan, "İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı", *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 367; Rahimullah Farzam, *Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumu*, ed. Umut Aydın - Alper Tok (Ankara: İRAM Yayınları, 2. Basım, 2020), 39-42; Yaşar Kalafat, *İran Türklüğü -Jeokültürel Boyut-* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 159-172; Sönmez Kutlu, *Güncel Dinî-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 282.

⁷ Cemil Hakyemez, "İran'da İmamiyye/İsnaaşeriyye Şiiliğinin Kökeni", *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi Tarih - Din - Politika - Ekonomi - Toplum - Kültür*, ed. Orhan Karaoğlu - Nail Elhan (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2022), 123; Mehmet Çelenk, "İran, İslam, Safevîler ve Şiilik", *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi Tarih - Din - Politika - Ekonomi - Toplum - Kültür*, ed. Orhan Karaoğlu - Nail Elhan (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2022), 44-45.

⁸ Hakyemez, "İran'da İmamiyye/İsnaaşeriyye Şiiliğinin Kökeni", 124; Doğan Kaplan, "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safevîler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiileştirme Politikaları", *Marife* 8/3 (Kış 2008), 189. Safevîler öncesinde İran'da Şiiliğin durumu hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Çelenk, *16.-17. Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 166 vd.

değiştirmiş hem de Şiiğın İnan'da hızla yayılarak Ortadoğu politik sahnesinde kendisine sağlam bir yer edinmesi için uygun zemini hazırlamıştır.⁹ Safevilerin eski Fars krallık anlayışlarından ilhamla kendilerini Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak görmeleri, Şah İsmail'in aynı zamanda bir tarikat şeyhi olarak Kızılbaşların mutlak desteğini almış olması ve soyunu Yedinci İmam Musa Kâzım'a dayandırarak gaip imamın temsilcisi olduğunu iddia etmesi gibi etkenler onların kısa sayılabilecek bir zaman diliminde tarikattan devlete dönüşmesini sağlayan ve Şiiğın İnan'da yayılmasında etkili olan hususlar olarak sayılabilir.¹⁰

Günümüzde nüfusuna oranla en fazla Şii'nin yaşadığı ülke olan İnan ve İnan Şiiğının yakın tarihinde yaşanan en üzücü hadiselerden birisi İnan-İrak savaşıdır. İrak'ın İnan'a karşı savaş ilan etmesinin en önde gelen sebepleri olarak İnan'ın Irak'taki Şii'lerle olan yakınlığı ve irtibatı, Irak üzerindeki politika ve emelleri, İnan'da 1979'da gerçekleşene benzer bir devrimin Irak'ta da hayata geçirileceğine yönelik endişeler sayılabilir.¹¹ Diğer taraftan İnan ve Irak arasında İslâm tarihinin ilk dönemlerinden bu yana devam edegelen etnik ve dini farklılıklar, Şii-Sünni ve Pers-Arap rekabetinin sürekli öne çıkarılması, Dicle ve Fırat vadileri ile İnan Körfezi üzerinde egemenlik mücadelesi, Irak'ın kuzeyindeki petrol bölgeleri Musul ve Kerkük'ün Türkiye ve İnan'a, benzer şekilde başkent Bağdat ve önemli liman şehri Basra'nın İnan'a yakın mesafede oluşunun Irak'ın kendisini stratejik konumu nedeniyle sürekli olarak tehdit altında hissetmesine neden olduğu gibi sebepler de zikredilmektedir.¹²

İnan-İrak Savaşı, Humeyni ve yakın çevresindeki Şii ulemanın yararına olacak neticeler ortaya çıkarmış, bu süreçte İnan'daki muhalif gruplar sindirilebilmiştir. Böylece savaş İnan Devrimi'nin, ulemanın

⁹ Sayın Dalkıran, *İnan Safevi Devletinin Kuruluğu İle Osmanlı-İnan İlişkilerinde Şiiğın Rolü* (Uşak: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2022), 179-199; Kaplan, "Şiiğın İnan Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları", 192-194; Çelenk, "İnan, İslam, Safeviler ve Şiiilik", 42-43.

¹⁰ Mazlum Uyar, "Safeviler Öncesi İnan'da Tasavvuf ve Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Kasım-Aralık 1999), 121; Dalkıran, *İnan Safevi Devletinin Kuruluğu İle Osmanlı-İnan İlişkilerinde Şiiğın Rolü*, 176-177.

¹¹ Mazlum Uyar, "İrak ve İnan Şiiğini", *Türk Dünyası Araştırmaları* 151 (Ağustos 2004), 234.

¹² Zafer Yıldırım, *Türk Basınında İnan-İrak Savaşı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 20-21.

gücü başkasıyla paylaşmadığı teokratik bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır.¹³

Hem İran hem Irak açısından şehadet kavramıyla makul hale getirilmeye çalışılsa da yaklaşık sekiz yıl süren İran-İrak savaşı, her iki taraftan yüzbinlerce Müslümanın ölmesine, milyonlarcasının yaralanmasına yol açan büyük bir trajedi olarak 1988’de son bulmuştur. Temelinde iktidar mücadelesi yatan savaş, iktidarların mezhep ve benzeri oluşumlar üzerinden insanların dini duygularını istismar ederek dini kendi çıkarları uğruna kullanmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Zira iktidarlar başkaları üzerinde hakimiyet tesis etme hırsıyla, din, iman, vicdan, vatan, insaf, adalet gibi değerleri yok saymakta, çoğu zaman yaptıklarının doğru olduğuna ve toplumun da onların yaptıklarını kabul edip onaylaması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu sebeple İran-İrak savaşı gibi trajedilerin bir daha yaşanmaması ve Müslümanların geleceği açısından, din-siyaset ilişkisinin net bir şekilde ortaya konulması ve çözüme kavuşturulması, dinin siyasilerin ve birtakım güç odaklarının oyuncağı olmaktan çıkartılması gerekmektedir.¹⁴

Bu noktada hemen ifade etmek gerekir ki Mezhepler ve Müslümanlar arasındaki sorunların temel etkenlerinden biri de tarafların birbirleri üzerinde egemenlik kurma arzusudur. İlk devirlerden itibaren birçok siyasi meselede etkin olan hakimiyet düşüncesi, yanlış anlaşılması veya kullanılması durumunda günümüzdeki örneklerinde olduğu gibi çok trajik sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Kur’ân Müslümanlara idare için belirli bir yönetim veya seçim şekli önermemiştir. Ancak tek bir adamın idaresine dayalı keyfi yönetim tarzını da tasvip etmemiş, istişareyi, şurayı, topyekûn görüşüp tartışıp sonuca ulaşmayı tavsiye etmiştir. Kur’ân, ortaya koyduğu temel ilkeleri esas alacak her yönetim tarzına izin vermiş, ancak yanlış icraatlara taraftar olunmamasını istemiştir. Müslümanlardan asabiyet yahut kavmiyet duygularını terk edip adalet ve hakkaniyetin hâkim kılınmasını beklemektedir.¹⁵ Fakat maalesef iktidar hırsı yüzünden İslâm toplumlarının pek çoğunda Müslümanlar arasında ayrılık ve çatışmanın sonu gelmemekte, kan ve gözyaşı hiçbir şekilde dinmemektedir.¹⁶

¹³ Uyar, “İrak ve İran Şiîliği”, 234.

¹⁴ Onat, “İran İslam Devrimi ve Şiîlik”, 234.

¹⁵ A. Bülent Ünal, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Egemenlik* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 292-293, 324.

¹⁶ Uzun yıllardır terör ve şiddetin bir türlü sona ermediği ülkelerden biri de Afganistan’dır. Birleşmiş Milletler verilerine göre 2005-2019 arasında Afganistan’da 26.000’i aşan sayıda çocuk terör ve savaş kurbanı olarak ölmüştür.

Şiiler ve Sünniler arasında yüzyıllara dayanan farklı inanç ve yorumların bulunduğu malumdur. Bu farklılıkların kısa vadede ortadan kaldırılması ve bazı tereddütlerin izale edilmesi pek mümkün görünmemektedir. Günümüz İran'ında ilim çevrelerinde imamete inanmak Şii olmanın gereği olarak görülse ve imamete inanmayanlar Müslüman kabul edilse bile klasik Şii kaynaklarda¹⁷ İmamet'in 'usûlu'd-dîn'den sayılması, imamet düşüncesinde Şiilerin diğer Müslümanlarla bir uzlaşuya varıp varamayacakları konusunda tereddütleri artırmaktadır.¹⁸ Her ne kadar fikir ayrılıklarının Siyonistler tarafından körüklendiği iddia edilse de klasik Şii kaynaklarda Kur'an'ın tahrifi ile ilgili yapılan tartışmalar Şiiler açısından çözümlenmesi gereken problemlerden biri olarak ortada durmaktadır. Günümüzde Şii alimlerin Kur'an'ın değişmeden, bozulmadan günümüze kadar geldiğine inandıklarını ifade etmeleri, Sünnî-Şii Müslümanların gelecekteki birlik ve beraberliklerini sağlama hususundaki gayretler için sağlam bir zemin oluşturacağı muhakkaktır.¹⁹ Ancak Şii geleneğin, özellikle İmamlarla ilgili her şeyi dinle özdeşleştirmesi, doğrudan dini eleştirmek olarak anlaşılacağından dini geleneği eleştirmeyi imkânsız kılmaktadır.²⁰ Bu sebeple İran'da genele bakıldığında "Takiyye", "Kur'an'ın tahrifi iddiaları", "Sahabe düşmanlığı" gibi klasik Şiiliğin

British Broadcasting Corporation (BBC), "Afganistan'da 14 yıllık savaşta ölen ya da yaralanan çocuk sayısı 26 bin" (Erişim 28 Kasım 2022).

¹⁷ Şeyh Saduk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Müsâ b. Bâbeveyh el-Kummî (öl. 381/991), *Kitâbu'l-i'tikâdât*, thk. Müessesetü'l-İmâmi'l-Hâdî (Kum: Müessesetü'l-İmâmi'l-Hâdî, 1433/2012), 31-33; Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (öl. 413/1022), *el-İfsâh fi'l-İmâme*, thk. Müessesetü'l-Ba'se (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemi lielfiyeti eş-Şeyh el-Müfid, 1413/1992), 28 vd. Ayrıca bk. Avni İlhan, "Şia'da Usulü'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)* (İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993), 415-422.

¹⁸ Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", 241.

¹⁹ Hasan Onat, "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", 131.

²⁰ Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", 242. Bu konuda bazı günümüz Şii yazarları tarafından farklı görüşler de ortaya konulmaktadır. Ahmet el-Kâtip'e göre klasik Şii kaynaklarda yer alan Kur'an'ın tahrifi iddiaları, aşırıları tarafından delilsiz olarak öne sürülmüş zayıf ve ihtilaflı rivayetlere dayanmakta olup Şia'nın tümünü temsil eden bir görüş değildir. Usûlî ekole mensup âlimler bu iddiaları tenkit etmiş ve ayrıca Kur'an'la çelişmesi sebebiyle reddetmişlerdir. Ahmed el-Kâtip, *Sünnilik-Şiilik* (İstanbul: Mana Yayınları, 2009), 66-67. Şia'da Kur'an'ın tahrifi iddiaları ve bunlara cevaplarla ilgili detaylı bilgi için bk. Ziya Şen, *Şia'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), 244-305; Ayrıca bk. Mehmet Ümit, "Kur'an'a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydi Tepki", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006/1), 65-80.

belirleyici konularıyla alakalı sorulardan hoşlanılmadığı, bu tür sorulara cevap vermekten de çekinildiği görülmektedir. Bu sebeple İran'da Şiiliğin daha iyi anlaşılmasına yönelik ciddi arayışların mevcut olduğunu söylemek zordur. Muhtemelen Şiilik, İslâm'la özdeş görüldüğü için böyle bir arayışa da gidilmemektedir. Dini kavramlar, siyasi boyutu sürekli öne çıkarılarak ideolojik bir şekilde ele alınmakta, ısrarla dinin siyasetten ayrı olmadığı hususu işlenmektedir. Bu nedenle, İran'da var olan Şii İslâm'ın ideolojik bir din anlayışı olduğunu söylemek mümkündür.²¹

Şiiliğin İran'daki yakın tarihinde dönüm noktalarından biri de hiç şüphesiz İran İslâm Devrimi'dir. 1979'da Devrimin gerçekleşmesiyle başarıya ulaşan muhalefet hareketi aslında 1960'lı yıllarda önde gelen bazı Ayetullahlar ve Humeyni'nin Şah'a karşı eleştirel söylem ve tutumlarıyla başlamıştı. Kadınlara oy hakkı veren Yerel Konsey Seçim Yasası, 1963 Ulusal Referandumu, 1964'te İran'da ABD'li danışmanlara ve askeri personele ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişilere ayrıcalıklar verilmesi gibi konular o dönemlerde muhalefet cephesinin öne çıkardığı başlıca sorunlardı. Bazı Ayetullahlar ve Humeyni, Şah'a telgraflar göndererek eleştirilerini yöneltiyor, Şah da onlara cevap verirken bir alt merteye olan Huccetullah unvanıyla hitap ederek aşağılıyordu. Humeyni'ye ise cevap dahi vermemişti. Bunun üzerine ulema, halkı hükümete karşı kışkırtmak için ülke genelinde camilerdeki kürsüleri ve minberleri kullanmaya başladı. Humeyni'nin muhalefetinin dozu, Ocak 1963'te ulusal bir referandumla Ak Devrimi meşrulaştırmak isteyen Şah'a karşı giderek artıyordu. Humeyni, halktan referandumu reddetmesini ve ulemanın da Ramazan ayında boykota gitmesini istedi. Rejim, referanduma karşı çıkan ulemaya sert tepki gösterdi. Şah'ın kuvvetleri, Humeyni'nin kalesi olan Kum'daki Feyziye medresesine saldırdı. Genç talebeler darp edildi ve birkaç kişi öldürüldü. Hükümet medrese öğrencilerini zorunlu askerlik hizmeti için askere almaya başladı. Kitle iletişim araçları, referandum karşıtlarını, İran'ı karanlık çağlara döndürmek isteyen feodal beylerin desteklediği "Kara Gericiler" olarak isimlendirmeye başladı. 3 Haziran 1963'te Humeyni, monarşi kurumuna değil, Şah'a karşı savaş ilan etti ve "Eğer bir gün bir gürültü koparsa ve işler tersine dönerse, çevrenizdeki bu insanlardan hiçbiri arkadaşınız olmayacak. Onlar doların dostlarıdır; onların dinleri, sadakatleri yoktur." diyerek Şah'ı adeta tehdit etti. 1953'ten beri ilk defa bir muhalefet lideri Şah'ın şahsına açıkça saldırma cesaretini göstermişti. Bu

²¹ Hasan Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993), 131-132. Ayrıca bk. Farhad Khosrokhavar – Oliver Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 37-45.

nedenle 4 Haziran 1963'te Humeynî tutuklandı. Bazı büyük şehirlerde bir hafta boyunca devam eden hükümet karşıtı büyük gösterilere sebep oldu. Bunlardan biri Tahran'daki Haziran Ayaklanmasıydı. Hükümet ise gösteriler karşısında kararlı davrandı ve polise direnen göstericilere yönelik vur emri verildi. Resmi makamlar bu ayaklanmada yirmi kişinin öldüğü ve bin kişinin yaralandığını söylese de muhaliflere göre ölen ve yaralanan sayısı verilen rakamların çok üstündeydi. Bunun üzerine Şahlık Rejimi, Humeynî'nin Mısır Devlet Başkanı Abdünnâsır ile doğrudan bir bağlantısı olduğunu ve Mısır'ın Şah düşmanlarını ve isyanı finanse ettiğini ilan etti. Ayetullahlar Şeriatmedârî, Necefî Maraşî, Huccetülislâm Hüseyin Ali Muntaziri ve diğerleri, Humeynî'nin derhal ve koşulsuz olarak serbest bırakılması için bir kampanya düzenlediler. Ayrıca Şeriatmedârî, Humeynî'nin tutuklanmasına gönderme yaparak yasalara göre üst düzey Şii ulemanın dokunulmazlığa sahip olduğunu, hapsedilemeyeceğini, işkence yapılamayacağını veya sürgün edilemeyeceğini ifade etti. Humeynî altı hafta sonra serbest bırakıldı, ancak Kum'a dönmesine izin verilmedi ve Tahran'da ev hapsinde tutuldu. Meclis seçimlerinden sonra Şah tarafından Başbakan olarak atanan Hasan Ali Mansûr, ulema ile ilişkileri geliştirmek için Humeynî'nin Kum'a dönmesine izin verdi. Ocak 1964'te Kum'a döndüğünde, Humeynî artık meşhur bir dini lider olarak kahraman gibi karşılandı. Fakat Humeynî, 1964 güz aylarında Amerikalıların İran mahkemelerinde yargılanmasını önleyen resmi bir karar alınmasını, İran'ın bağımsızlık ve egemenliğine bir darbe olarak nitelendirmesi ve anlaşma lehinde oy kullananları vatan haini diye itham etmesi üzerine 4 Kasım 1964'te tekrar tutuklanarak Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Humeynî'nin tekrar tutuklanması ve sürgüne gönderilmesi genel olarak ulema ve özelden kendi öğrencileri arasındaki iş birliğini artırdı. Humeynî taraftarı yetmiş din adamı hükümet tarafından görevden uzaklaştırıldı ve onlar da minbere çıkma haklarını reddettiler. Bu çekirdek kitle, Humeynî'nin muhalefet mirasının canlı kalmasını sağladı. Sıklıkla hapse atıldılar veya ülke içinde sürgüne mahkûm edildiler. Humeynî'nin Amerikan karşıtlığı, Siyonizme ateşli muhalefeti, Şah otokrasisine karşı çıkışı ve İslâm'a yaptığı vurgu geniş bir dinleyici kitlelerinin ilgisini çekti. Dolayısıyla 1960'lardan 1979'a devrimci hareketin doğal lideri haline gelerek muhalefet hareketinin devrimle sonuçlanmasında en büyük rolü oynadı.²²

²² Mohsen M. Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic* (Boulder: Westview Press, 1994), 49-55; Hamid Algar, "Humeynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/360.

İran İslâm Devrimi'ni takip eden yıllarda hemen çökeceğini düşünenler hayal kırıklığına uğradılar²³ ve Humeynî'nin İslâm vurgusu güçlenerek devam etti. Günümüzde ise Şiiliğin arka planda kalarak ümmet bilincinin öne geçeceğini bekleyenler umduğunu bulamamış, İslâm dünyasının her yerinden heyecanla İran'a koşan pek çok Müslüman, rejimin Şii mezhebini ideoloji haline getirerek hem İran içinde hem de dışında dayatmasıyla zamanla İran karşıtı bir konuma gelmiştir.²⁴

Günümüz İran'ında mollaların büyük bir kısmı, devrimle vazgeçilmez hale gelen Humeynî çizgisinin devam ettirilmesinde ısrarcıdır. Mevcut uygulamaların yeterince İslâmî olmadığından yakınmaktadır. Ancak daha ılımlı arayışların içinde olanları da yok değildir.²⁵ Ancak ne var ki İran, kendisini dünyadaki tüm Şiilerin lideri ve hamisi olarak görmektedir. Böylece iktidar hırsı din ile kamufle edilmekte, egemenlik ve ekonomik çıkar çatışmaları mezhepler üzerinden meşrulaştırılmakta, bunun sonucunda Pakistan'da, Irak'ta ve Suriye'de Müslümanlar birbirlerini Şii ya da Sünnî oldukları gerekçesiyle öldürmektedirler.²⁶

Şii-Sünnî ihtilafının aslında mantıklı bir temeli yoktur fakat her iki taraf arasındaki problemler, yüzyıllardır çözüme kavuşturulmaması yüzünden günümüzde kronik bir hale gelmiştir. Hatta tarihin bazı dönemlerinde gerginlik o denli tırmanmıştır ki Sünnî Şii kelimelerinin yan yana telaffuzu bile akıllarda hemen bir çatışma fikrini doğurmuştur. Günümüzde de maalesef bazı Sünnî çevrelerde Şii kelimesini birkaç cümlede peş peşe kullanmak Şii propagandası yapmak, aynı şekilde bazı Şiiler arasında da Sünnîlikle alakalı meseleleri fazlaca dile getirmek karşısındakileri Sünnîleştirmeye çalışmak gibi algılanmaktadır. Durumun bu hale gelmesinin en önemli nedeni her iki tarafın da birbiri hakkında yüzyıllardır cahillik üzerine bina ettikleri önyargıya dayalı algılarıdır. Taraflar arasında uzlaşmanın sağlanabilmesi her şeyden önce Sünnîliğin ve Şiiliğin ilmi olarak ortaya

²³ Nitekim ABD'de The Council on Foreign Relations adlı bağımsız düşünce kuruluşu tarafından 2004 yılında İran üzerine hazırlanan bir raporda, günümüzde İran İslâm Cumhuriyeti'nin kendisini sağlam bir şekilde güvence altına aldığı ve ülkenin devrimsel bir ayaklanmanın eşiğinde olmadığına dikkat çekilmektedir. bk. Zbigniew Brzezinski – Robert M. Gates, *İran'ın Zamanı Geldi*, çev. Sermin Karakale (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2006), 31.

²⁴ Onat, "İran İslâm Devrimi ve Şiilik", 234.

²⁵ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslâm Devrimi", 132.

²⁶ Onat, "İran İslâm Devrimi ve Şiilik", 224.

konulması ve tarihten gelen yanlış mezhep algılarının değiştirilmesiyle mümkün olacaktır.²⁷ Bu konuda atılacak ilk adım ise Sünnî-Şii ihtilafını ortadan kaldırılabilmek için meselelerin Kur'an'ın ışığında, sağlıklı bir şekilde tartışılmasıyla işe başlamaktır.²⁸

2. Suriye Nusayrileri

2013 yılı verilerine göre %74'ü Sünnî, %12'si Nusayrî, %3'ü Dürzî ve %1,5'i İsmâîlî olmak üzere nüfusunun %90'ı Müslüman²⁹ olan Suriye'de 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar gerçekleşen siyasi hadiseler, aslında ülkenin günümüzde nasıl bir durumda olacağına dair ipuçları verir niteliktedir. Suriye'de, 1946'daki bağımsızlık ilanından 1963'e kadar Sünniler iktidardayken 1963'te ülkedeki Nusayrîler, Dürzîler ve İsmâîlîlerin birleşmesi ve yapılan darbe ile yönetim bu müttefik grubun eline geçer. Ancak, 1966'da yapılan yeni bir darbe ile iktidarı tek başına ele geçiren Nusayrîler, Dürzîleri ve İsmâîlîleri tasfiye etmeye başlar. 1970'te Nusayrî iktidarını kuran Hafız Esed, 1979 sonrasında ülkesinin İran'la ilişkilerini iyi bir düzeye getirmeye çalışsa da Lübnan'daki Şii hareketin ortaya çıkardığı örgütlerden biri olan ve İran'a pek sıcak bakmayan Şii Emel Örgütü'nü destekleyince Suriye-İran ilişkilerinde zaman zaman önemli sorunlar ortaya çıkmıştır.³⁰ Ancak 2011 yılında başlayan Batılıların tabiriyle Arap Baharı sürecinden itibaren iki ülke arasında tekrar yakın ilişkiler kurulmuştur.

Günümüzde Suriye'de yaşanan kanlı hadiseler, kutuplaşma ve çatışmalar, mezheplerin iktidar mücadelesinin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkede, bir tarafta tarihsel süreçte Sünnilerden zulüm gördüğünü iddia eden Dürzîler, Nusayrîler ve İsmâîlîler; diğer tarafta ise toplumun çoğunluğunu oluşturan ve yaklaşık elli yıldır Nusayrî Esed ailesinin diktatörlük rejimi altında ezilen Sünnî Müslümanlar bulunmaktadır. Sünniler diğer fırkalar hakkında ötekileştirici ve yargılayıcı bir bakışa sahipken azınlık fırkalar ise Sünnîliğe karşı intikamcı bir yaklaşım sergilemektedirler.³¹

²⁷ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünnî-Şii İttifakı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 7-8.

²⁸ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 151.

²⁹ Aytakin Şenzybek, "Suriye'de Dürzî-Nusayrî-İsmâîlî ve Sünnî İlişkileri", *Orta-doğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri*, ed. Mesut Okumuş – Cemil Hakyemez (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 357.

³⁰ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 137. Suriye'de 1946-2010 yıllarında cereyan eden mezhepler arasındaki siyasi iktidar mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bk. Şenzybek, "Suriye'de Dürzî-Nusayrî-İsmâîlî ve Sünnî İlişkileri", 367-372.

³¹ Şenzybek, "Suriye'de Dürzî-Nusayrî-İsmâîlî ve Sünnî İlişkileri", 372.

Gerek etrafındaki ülkelerin dinî-mezhebî yapısı gerekse iktidar karşısı bir muhalefetin ortaya çıkması sebebiyle kırılğan bir zemin üzerinde bulunan Suriye’de geleceğe dair olumlu tahminlerde bulunmanın zaten pek mümkün olmadığı bir dönemde Daniel Pipes, henüz somut bir neticeye ulaşmış olmasa da on iki yıldır devam etmekte olan Suriye iç savaşını yaklaşık 20 yıl öncesinden haber vermiş görünmektedir:

“Şu andaki güçlerine rağmen hala küçük ve hakir görülen bir azınlık olan Alevilerin (Nusayriler), sonunda Suriye kontrolünü kaybetmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Böyle olunca, büyük bir olasılıkla cemaatler arası anlaşmazlıklar, Alevî (Nusayrî) yönetimle Sünnî çoğunluk arasında çıkacak kritik savaşla onları iktidardan indirecektir...”³²

Şii ulemanın, İran-Suriye ilişkisinin Suriye’deki kaosla birlikte yeni bir boyut kazandığı yakın döneme kadar Nusayrilere sıcak bakmadığı bilinmektedir. Ancak siyasi değerlendirmeler ağırlık kazandıncı İran, Esed rejimini desteklemekle kalmamış, Lübnan’daki Hizbullah’ı Esed güçlerinin yanında savaşmaya yöneltmiştir. Hizbullah, önceleri yukarıda zikrettiğimizi Şii Emel Örgütü iken İslâm Devrimi ve İran’ın etkisiyle Şii Emel İslâmî’ye sonra da Hizbullah’a dönüşerek ortaya çıkmış bir örgüttür. İran’ın ve Hizbullah’ın Esed rejimini desteklemesinde Nusayriliğin Şia kökenli bir mezhep olmasının yanı sıra Suriye’nin hem İran hem de Lübnan’daki Şiiler açısından stratejik bir öneme sahip olması da etkilidir. Zira Suriye’de rejimin düşmesi İran’ın Ortadoğu’da özellikle de Lübnan üzerindeki etkisini kaybetmesine sebep olacaktır.³³ Zira 1982’de İsrail’in Lübnan’ı işgali sırasında Suriye üzerinden Lübnan’daki Şii grupları lojistik olarak destekleyen İran, bu sayede Lübnan’a devrim ihraç edebileceğini ve Siyonizme karşı ülkedeki Şiiler aracılığıyla önemli bir cephe açabileceğini düşünmüştür.³⁴ Suriye’de akan kan ve göz yaşının bir türlü dinmemesinin sebeplerinden biri de Arap Baharı sürecinin etkisiyle 2011’de başlayan İç Savaş sırasında Suudi Arabistan’ın yanı sıra el-Kaide gibi cihadî Selefi çizgideki oluşumların da Esed karşısı güçlere destek vermesidir. 2012 yılından itibaren el-Kaide ve onun Su-

³² Daniel Pipes, “Suriye’de Azınlık İktidarı”, çev. Fatma Kahraman, *Dünya ve İslam* 4 (Güz 1990), 30; Onat, “Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi”, 137.

³³ Onat, “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, 244.

³⁴ Tunahan Hazır, “Şii Hilali Bağlamında Suriye İç Savaşı ve İran”, 8. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler-Sosyal Politikalar-Sosyoloji-Tarih)* (İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2020), 137.

riye'deki uzantısı en-Nusra Cephesi de Esed'e karşı savaşa dahil olmuş ve amacının sadece Esed'i devirmek değil bu coğrafyada şeriat kanunlarıyla yönetilen Sünnî bir İslâm devleti kurmak olduğunu ilan etmiştir. Neticede ise hem Esed tarafı hem de bütün muhalifler “*Al-lahu Ekber*” nidalarıyla birbirlerini öldürürken Suriye'de olan aslında sadece Müslümanlara olmaktadır.³⁵

3. Irak Şiiileri

Irak'ta Şii varlığı elbette ki Şia'nın ortaya çıkış sürecine kadar geri gitmektedir. Irak'ta Kerbelâ, Necef, Kâzimeyn gibi Şiiiler için kutsal sayılan önemli şehirlerin bulunması, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ile düzelmeye başlayan ilişkileri sayesinde İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmasını ve faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürmesini sağladı. Bu dönemde İranlılar arasında çeşitli mezhebi ve sosyal sebeplerle söz konusu kutsal şehirlere yönelik bir göç hareketliliği vardı. Kayıtlara göre 1849-1850 yıllarında elli iki binden fazla İranlı Şii bölgeye göç etmişti. 1892'ye gelindiğinde Bağdat'ın neredeyse yarısı Şii idi. Irak'ta Şiiiliğin bu denli yaygınlaşmasında ulemanın kontrolündeki propaganda çalışmalarının da büyük etkisi vardı. Osmanlı'nın yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki Şii propagandaları ve Şiileştirme faaliyetlerinden rahatsızlık duymaya başladığı görülmektedir. II. Abdülhamid bölgedeki Şii faaliyetlerine karşı tedbir almaya çalışsa da tahttan indirilmesiyle bu amaca yönelik girişimler de sonuçsuz kalmış, bölgede Şii yayılmacılığının önüne geçilememiştir.³⁶ Diğer taraftan İran Şiiileri ile Irak Şiiileri arasında 20. yüzyılın başında bile açıkça görülen Şii dünyasının liderliğini ele geçirme mücadelesinin, Şii dünyasında 17. asırda ortaya çıkan Ahbârî-Usûlî ayrışmasının derin etkilerini üzerinde taşıdığı şüphe yoktur.³⁷

Irak, 1979'dan 2003'te idam edilerek ölümüne kadar Tikritli Sünnî bir aileden gelen ve Cumhurbaşkanı Hasan el-Bekr'i kansız bir darbeyle devirerek yerine geçen³⁸ Baas Partili Saddam Hüseyin'in

³⁵ Hasan Onat, “İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması”, *Tarihte ve Günümüzde Seleflilik*, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 544-545; Sayın Dalkıran, *Haricilerden Günümüze Ötekileştirme ve Şiddet* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2019), 322.

³⁶ Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, 128 vd.

³⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 299-300.

³⁸ Muharrem Akoğlu, *Mezhep Olgusu Bağlamında Şia ve Irak'ta Şiiilik* (Kayseri: Tezmer, 2013), 104.

kontrolünde kalmıştır. Irak'ta Şii nüfusun çoğunluğu oluşturması³⁹ nedeniyle ülkenin o sıralarda Sünnî azınlık tarafından idare edildiği söylenebilir. Ancak, Saddam Hüseyin'in Araplık ilkesini öne çıkararak devletin üst kademelerinde bir Sünnî-Şii dengesi kurmaya çalıştığı görülmektedir.⁴⁰ Fakat bu durum, Irak'taki Şii grupların her zaman yönetimden memnun olduğu anlamına gelmemektedir. Zira, 1982'de Irak'taki İslâmî Davet, Mücahidin ve diğer küçük Şii gruplar Tahran'da "Irak İslâm İnkılabı Yüksek Meclisi" ismi altında toplanmışlardır. Bunun üzerine Irak hükümeti, İran'a yakınlığı bilinen Şii ulemeden bazılarını idam etmiş; İran'a sempati duyanları sindirmiştir. İran-Irak Savaşı sürecinde Iraklı Şiiilerin büyük bir kısmı, iki ülkenin askeri mücadelesini Arap-Fars karşıtlığı merkezinde değerlendirmiş ve İran'a karşı savaştan kaçınmamıştır.⁴¹

İran-Irak Savaşı'nın Irak Şiiileri açısından bazı önemli sonuçlar doğurduğu aşikârdır. Şiilik, Saddam rejimi için Irak'ta bir tehlike olarak kalmaya devam etmiş, savaşın meydana getirdiği siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal çöküntü; Irak devletinin Şiiilerle ve iç sorunlarla başa çıkma gücünü oldukça zayıflatmıştır. Askerlerinin çoğunun Şii olması da Irak'ın savaştaki hareket kabiliyetini sınırlandıran önemli bir etken olmuştur. Irak Şiiileri ise her ne kadar İran'a karşı savaşmış olsalar da mezhep aidiyeti ve devlete sadakat ikileminde kalmışlardır.⁴²

Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali sonrasında gerçekleşen ve Irak Devleti'nin geri çekilmesiyle sonuçlanan Körfez Savaşı, Irak'ta halen devam etmekte olan kaosu başlatmıştır. Saddam'a yönelik 1991 isyanı, bu dönemde Şiiilerin de içinde bulunduğu hadiselerden biridir. İran da bu isyanda rol oynamış, isyancı gruplara özellikle İran'da 1982 yılında kurulan ve liderliğini Muhammed Bâkır el-Hakîm'in yaptığı Irak İslâm Devrimi Yüksek Konseyi aracılığıyla 1970-80'lerde Baas tarafından sınır dışı edilenler ve İran-Irak Savaşı'nda İran'a kaçan Şiiilerden oluşan Bedir Tugayı'na silah yardımı yapılmıştır.⁴³

³⁹ CIA verilerine göre nüfusunun yaklaşık %95-98'i Müslüman olan Irak'ta, Müslümanların %61-64'ünü Şiiiler, %29-34'ünü de Sünnîler oluşturmaktadır. bk. Central Intelligence Agency (CIA), "Iraq" (Erişim 28 Kasım 2022).

⁴⁰ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 133.

⁴¹ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 133-134; İzzettullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, çev. Hakkı Uygur (İstanbul: Küre Yayınları, 2005), 210, 273.

⁴² Uyar, "Irak ve İran Şiiliği", 234.

⁴³ Uyar, "Irak ve İran Şiiliği", 236.

11 Eylül 2001 saldırılarını bahane eden ABD'nin 20 Mart 2003'te koalisyon güçlerini arkasına alarak Irak'ı işgal etmesiyle (II. Körfez Savaşı) daha da derinleşen kargaşa sebebiyle Irak'ta henüz istikrarın tam olarak sağlanabildiğini söylemek mümkün değildir.⁴⁴ Bu süreçte başlarda Saddam'ı devirmek için Sünnilere karşı Şiileri destekleyen, fakat daha sonra ülkedeki dengelerin İran lehine değişmesi ve Irak'taki Şiilerin iktidara gelmesiyle ülkede kontrolün İran'a geçeceğinden endişe edip Şiileri bırakarak Sünnilere destek vermeye başlayan ABD, Irak'tan elini tamamen çekmedikçe Sünni-Şii karşıtlığına dayalı çatışmanın bitmesi zor görünmektedir.⁴⁵ Zira ABD'nin işgali sonrasında bir milyondan fazla Iraklı öldü, iki milyon insan yaralandı veya sakatlandı, iki milyondan fazla Iraklı da ülkesini terk etmek zorunda kaldı.⁴⁶

Diğer taraftan, ABD ordusunun İran sınırına dayanacağı endişesiyle Irak'ın 2003'teki işgali sırasında iş birliği tekliflerine çekimser davranan İran'ın koalisyonun zaferi sonrasında kendisine yakın bir Şii hükümet kurulması için hemen Irak'taki Şiilerle temasa geçmesi, kültürel ve ekonomik bağları güçlendirme çabasına girişmesiyle Saddam sonrasında Irak'ta ortaya çıkan Sünni-Şii çatışmasının tetikleyici unsurlarından biridir.⁴⁷ Ayrıca Irak'ta peşi sıra kurulan hükümetlerde Sünni Arapların dışlanması da ülkede sonu gelmeyecek bir etnik-dini çatışmayı beraberinde getirmiş, terör saldırıları ve daha da tırmanan kaos ortamı Irak'ta çözüm yerine Devleti çöküşe sürüklemiştir.⁴⁸

Öte yandan Irak'ı işgal eden ABD ve müttefikleri, sadece Irak'ta değil Ortadoğu'da mezhepçiliği kışkırtmış, insanları kendilerini mezheplerine göre tanımlamak zorunda bırakmış, Şii-Sünni mezhebi aidiyetini öne çıkartarak ayrılıkları derinleştirmiştir. Ayrıca Şii ve Sünnilerin beraber yaşadığı yerleşim yerlerinde mezhebi çatışmalar alevlendirilmiştir.⁴⁹ Kanaatimize göre Saddam Hüseyin'in devrilme-

⁴⁴ Alev Pınar Aksu – Burcu Cörten, “ABD'nin Dış Politikası Çerçevesinde Ortadoğu: Irak, Suriye ve İran”, *Kaosa Doğru İran Güncel İran İncelemeleri*, ed. Osman Metin Öztürk – Yalçın Sarıkaya (Ankara: Fark Yayınları, 2006), 340-346.

⁴⁵ Osman Metin Öztürk, “Irak'taki Kaosun Analizi”, *Kaosa Doğru İran Güncel İran İncelemeleri*, ed. Osman Metin Öztürk – Yalçın Sarıkaya (Ankara: Fark Yayınları, 2006), 371-372; İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, 269, 273-274; Laurence Louer, *Sünniler ve Şiiler Bir İhtilafın Siyasi Tarihi*, çev. Barış Özkul (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 117.

⁴⁶ Akoğlu, *Şia ve Irak'ta Şiilik*, 106.

⁴⁷ Brzezinski – Gates, *İran'ın Zamanı Geldi*, 51-52.

⁴⁸ Louer, *Sünniler ve Şiiler*, 118.

⁴⁹ Kutlu, *Güncel Dini-Siyasî Meseleler Üzerine Yazılar*, 277.

sinden bu yana Irak'ta ABD himayesinde tesis edilmeye çalışılan siyasi yapılanmanın dinî ve mezhebî aidiyetleri merkeze alması sebebiyle sağlıklı bir yönetim modelini meydana getirmesi mümkün görünmemektedir. İtikadî mezheplerin ortaya çıkışında siyasi gayelerin ve siyasi olaylara bağlı ayrılıkların ne kadar etkin ve derin olduğu, tarihte Müslümanların pek çok kez siyasi sebeplerle birbirlerine düşman olup çatıştıkları hatta savaştıkları düşünülürse Irak'ta dinî mezhebî temellere dayalı bir sistemin siyasi istikrarı sağlama, Sünnî-Şii Müslümanlar arasındaki ayrılıkları ve sorunları ortadan kaldırma, toplumsal barışı tesis etme hususlarında başarılı olamayacağı açıktır.

4. Lübnan Şii'leri

Şii'lerin Lübnan'daki varlığı hayli eskiye dayanmaktadır. Cebel-i Amil'deki Şii âlimlere göre, bölgede yaşayan Şii'ler bütün Şii toplumların en eskisidir. 10. yüzyılda Halep'te hüküm sürmekte olan Şii Hamdânîler ve hakimiyet bölgelerini Suriye'ye kadar genişleten Şii Fâtımî Devleti'nin Lübnan'da Şii'liğin yükselmesinde önemli rolleri olmuştur.⁵⁰ Fâtımîler döneminde Lübnan'ın siyasi ve dinî tarihini günümüze kadar etkileyecek büyük değişimler meydana gelmiş, Fâtımîlerin politikaları neticesinde Lübnan'da Şii nüfuzu giderek artmıştır. Nitekim 1047 yılında Lübnan'a gelen Nâsır-ı Hüsrev Trabulus'un tamamının, Sûr halkının büyük çoğunluğunun Şii olduğunu zikretmektedir.⁵¹

16. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine giren Lübnan, Osmanlı Devleti'nin sağladığı özgürlük ortamında yaklaşık dört yüz yıl boyunca özerk bir yapıya sahip olarak birçok din ve kültürün bir arada yaşayabildiği, inanç ve uygulamaların rahatça yerine getirilebildiği bir yer olmuştur. Gerek Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gerekse bu dinlerin farklı anlayışları bölgede yayılarak dinî ve mezhebî çeşitliliği meydana getirmiştir. Coğrafi yapısı ve merkezden uzak oluşu sebebiyle, muhalif hareketler için de stratejik bir konumu olan Lübnan'da zaman içerisinde Hristiyan Katolik Mârûnîler ve Müslüman kökenli aşırı fırkalardan olan Dürziler olmak üzere iki grup öne çıkmıştır. Bunlar arasında 1840 ve 1861 yılları arasında birçok çatışma mey-

⁵⁰ Albert Hourani, "Cebel-i Amil'den İran'a", çev. Habip Kartaloğlu, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 23 (2015), 214.

⁵¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967), 84, 87; Mustafa L. Bilge, "Lübnan (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/245.

dana gelmiş ve bu sebeple Osmanlılar, Lübnan'da dinî aidiyetlere dayalı yönetim şekilleri uygulamışlardır.⁵² Aynı anlayış Fransız mandası döneminde Fransızlar tarafından da sürdürülmüştür. 23 Mayıs 1926'da Anayasanın kabulüyle Lübnan'da 95. maddede görüldüğü üzere hükümet görevleri ve idari mevkilerin dağılımı dinî ve mezhebî aidiyetlere göre şekillendirilmiştir.⁵³

1940'ların sonlarında, Lübnanlı Şiilerin yaklaşık %85'i, biri güneyde, Cebel-i Amil olarak bilinen bölgede, diğeri ise Baalbek-Hermel ilinin kuzeydoğu bölgesinde olmak üzere iki merkezde yoğunlaşmıştı. Şiiler homojen bir toplum yapısına sahipti ve genellikle kırsalda yaşayan bir halktı. Şii köylülerin büyük çoğunluğu, verimsiz topraklara ve çok sınırlı su kaynaklarına sahiptiler ve genellikle kuru tarım yapıyorlardı. En fazla %10'luk bir Şii kesim şehirlerde yaşamasına karşın, ticaret yolları sayesinde Şiilerin yoğunlukta yaşadığı bazı küçük kasabalar zamanla gelişme kaydetti. 1948'de Beyrut nüfusunun yalnızca %3,5'i Şiilerden oluşuyordu. Şiiler, sosyal, ekonomik ve hatta kültürel bir çevrede yaşıyorlardı. Meselâ 1943'te Katolikler arasında okuma yazma bilmeme oranı %31,5'te kalırken Şiilerde %68,9'a kadar çıkabiliyordu. 1920'lerden 1950'lerin ortalarına kadar, Şiiler siyasi olarak altı önde gelen toprak sahibi aile tarafından temsil ediliyorlardı. Güney Lübnan'da Esed, Zeyn ve Useyran; Baalbek ve Bint Cübeyl'de Hamadi, Haydar ve Hüseyin aileleri öne çıkıyordu. Bu seçkinler sınıfı, birbiriyle çatışan rakip gruplara bölünmüştü. Beyrut'taki merkezi otoriteyle ittifak yapma veya muhalefet etme arasında sürekli gidip geliyorlardı. Nüfusun beşte birinden daha azını temsil eden Şii topluluğu, 1950'lerin sonuna gelindiğinde Lübnan toplumu ve siyasetinde henüz kendisine önemli bir yer edinememişti.⁵⁴

1960'larda Lübnan Şiileri arasında Nasırcı ve Baasçı Pan-Arabist yaklaşımlar görüldüyse de Şiiler genellikle Lübnanlılığa ve Lübnan'ın bağımsızlığına bağlı kaldılar. Şii hareketin gelişiminde etkili olan Emel ve Hizbullah örgütleri, Lübnanlılık kimliğini her zaman öne çıkardılar.⁵⁵ Şiiler, 1967'de Cumhurbaşkanlığı kararıyla "Yüksek Şii İslâm Konseyi"nin kurulmasından sonra Lübnan siyasetinde etkin

⁵² Ahmet Bağhoğlu, "Lübnan'ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebî Etkiler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 13-14.

⁵³ Fawwaz Traboulsi, *A History of Modern Lebanon* (London: Pluto Press, 2007), 90.

⁵⁴ Salim Nasr, "Roots of the Shi'i Movement", *MERİP (Middle East Research and Information Project)* (Erişim 07 Haziran 2023).

⁵⁵ Gökhan Erdem, "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 49 (2018), 33.

olmaya başladılar. Konseyin fikir babası olan Musa Sadr, 1969'da Başkan seçilince konseyin amaçlarını, Şiiilerin sosyal ve ekonomik problemlerinin tespit ve çözümü; Müslümanlar arasındaki birliği dağıtmadan düşünce, çalışma ve cihat konularında İslâmî görevlerin yerine getirilmesi; Lübnan'daki bütün gruplarla iş birliği yaparak ulusal sorumluluklarını yerine getirmek olarak saydığı rivayet edilmektedir. Böylece Sadr'ın çabalarıyla Şiiiler, teşkilatlanmasını tamamlıyor ve resmi bir mezhebe dönüşüyordu.⁵⁶ Sadr'ın ortaya çıkışı hiç şüphesiz Şiiilerin politikleşmesinde önemli bir dönüm noktasıydı. Şiiileri örgütleyebilecek karizmatik bir liderin aslında gelişmekte olan Şii burjuvazisinden çıkması beklenirken umulmadık şekilde ulema-dan birinin bu tarihi rolü üstlenmesi oldukça şaşırtıcıydı. Şia'daki imamet düşüncesinin etkinliği, Şii toplumunun geçiş döneminde olması, Lübnan siyasetinin durumu ve Sadr'ın kişisel özellikleri gibi sebeplerin bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülebilir.⁵⁷ Sadr'ın hareketi, güney ve kuzeydoğudaki uzak bölgelerden Beyrut'un kapılarına kadar, Şiiilerin toplumda ve Lübnan siyasi sahnesinde yeni ve önemli bir aktöre dönüşmesine işaret ediyordu.⁵⁸ 1980'li yıllarda Trablusşam'da Sünniler ve Şiiiler, Güney Lübnan'da ve Beyrut'un banliyösünde Şii Emel Hareketi ile Filistinliler arasında yaşanan çatışmalar⁵⁹ ve 6 Şubat 1984'te Şiiilerin, başkent'in göbeğinde kendilerini Lübnan siyasi sistemin yeniden düzenlenmesinde sisteme dahil edilmesi gereken bir güç olarak onaylatmak isteyerek ayaklanmaları⁶⁰ bu dönüşümün birer yansımaları gibi görünmektedir.

Şii Emel Örgütü ise 1981'de Nebih Berrî'nin başkanlığa gelmesiyle Lübnan gerçeğini göz ardı etmeden daha önceden de mevcut olan Suriye ile dostluğu geliştirmeye gayret etmiştir. Emel Örgütü, bu sebeple İran'a yaslananlar ve Suriye'ye yaslananlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁶¹ Esasen Suriye ile olan yakınlaşma o dönemde Nusayrî olan Hafız Esed'in Suriye Devlet Başkanı olması sebebiyle pek de yadsınacak bir durum değildir. Ancak yine de mezhep çatışmaları ve kaosun hâkim olduğu coğrafyamızda Sünnî ağırlıklı bir nüfusu olan

⁵⁶ Onat, "Yirminci Asırda Şiiilik ve İran İslam Devrimi", 134-135; Traboulsi, *A History of Modern Lebanon*, 178.

⁵⁷ Erdem, "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a", 43.

⁵⁸ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement".

⁵⁹ Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan (Osmanlı Dönemi ve 1918'den Günümüze Kadar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/253.

⁶⁰ Nasr, "Roots of the Shi'i Movement".

⁶¹ Onat, "Yirminci Asırda Şiiilik ve İran İslam Devrimi", 136.

Suriye ile münasebetler geliştirilmesi Lübnan Şiîliği için olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.

Siyasi sistemin dinî kimlikler üzerine kurulu olduğu Lübnan'da, idari ve siyasi makamlar Devletin resmen tanıdığı yirmiye yakın farklı topluluk arasında belirli bir kotaya göre dağıtılmıştır. Uzun yıllardır Hristiyan-Müslüman ilişkilerinin gölgesinde kalan Sünnî-Şiî ayrışması, 1975-1990 yılları arasında gerçekleşen Lübnan iç savaşıyla öne çıkmış, Şiîler siyasetin merkezine yerleşmiş, Sünnî-Şiî ayrışması ise siyasi alanın belirleyicisi haline gelmiştir.⁶²

5. Suudi Arabistan Şiîleri

Suudi Arabistan Devleti, Muhammed b. Abdilvehhâb'ın ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra muhtemel bir Vehhâbî devletin in çekirdeğini oluşturacak şekilde siyasi bir boyut kazanan fikirleri üzerine kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde, tevhidi merkeze alarak bid'atlerle mücadele ve "Asrı Saâdet"teki İslâm'ı yeniden tesis etmeyi amaçlayan hareket, Sünnî algı ile çelişen görüşleri, hakkında olumsuz kanaatlerin oluşmasına sebep olan şiddet kullanılması ve tekfir mekanizmasının kolaylıkla işletilmesi gibi yöntemleri benimsiyordu. Özellikle tasavvuf ve tarikatlarla ilgili hemen her şeyin "şirk" sayılması, Müslümanlar tarafından Vehhâbilere karşı olumsuz bir bakış açısını ve eleştirileri beraberinde getirmiştir.⁶³ Buna rağmen Vehhâbî hareketi 20. yüzyılın ilk yarısında Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasıyla siyasileşme sürecini tamamlayabilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından daha önce iki kez ortadan kaldırılan Vehhâbî Suud hanedanını yeniden canlandıran Abdülaziz İbn Suud'un 1902'de Riyad şehrini yöneticileri Reşid ailesinin elinden almasıyla başlayan süreç, 1913-1926 yılları arasında İbn Suud'un İngilizlerin desteğiyle Hicaz üzerindeki hakimiyetini artırmasıyla devam etmiştir. 8 Ocak 1926'da kendisini Hicaz Kralı, 29 Ocak 1927'de Necd Kralı ilan eden İbn Suud, aynı yılın 20 Mayıs günü Hicaz ve Necd Krallıklarını birleştirmiş ve bu yapılanmanın 1932 yılında bugünkü

⁶² Louer, *Sünniler ve Şiîler*, 207.

⁶³ Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'i-Selefi Kutuplaşması", 542; Dalkıran, *Haricilerden Günümüze Ötekileştirme ve Şiddet*, 213-217, 221, 238. Selefi düşünceye yöneltilen eleştirilerle ilgili detaylı bilgi için bk. Sıddık Korkmaz, "Selefilige Karşı Reddiyeler", *Tarihte ve Günümüzde Seleflik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 452 vd.

Suud Arabistan Krallığı'na dönüşmesiyle Suudi Arabistan devletinin kuruluş süreci tamamlanmıştır.⁶⁴

Suudi Arabistan her ne kadar Sünnî-Selefi Vehhâbilerin yaşadığı bir ülke olarak bilinse de dünyanın en zengin petrol rezervlerinin bulunduğu bir bölgede, Hasa, Katif, Hufuf ve Sayad şehirlerinde yoğunlaşan %10-15 oranında bir Şii nüfus yaşamaktadır.⁶⁵ Bölge İran'a yakınlığı ve Körfez'e kıyı olması nedeniyle de stratejik öneme sahiptir. Suudi Arabistan'da yaşayan Şii azınlık, Vehhâbilik kaynaklı olumsuz yaklaşımlar sebebiyle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Şiiler türbelerinin ve diğer ziyaretgâhlarının yıkılması, yaşadıkları yerlere Vehhâbî din adamlarının gönderilmesi gibi çeşitli baskılara maruz kalmış, 1920'lerin sonlarında Suud hanedanı, Şiilerle bir uzlaşma arayışına girmiş fakat bu çabalar uzun süre etkili olamamıştır. 1979'a kadar baskı altında ve yoksulluk içinde yaşayan Şii azınlık, İran Devrimi'nden aldığı cesaretle ilk olarak 1979 yılında Âşûrâ merasimlerini bir gösteriye dönüştürmek istemiş, 29 Kasım 1979'da sokaklara dökülen Şiiler devlet aleyhine sloganlar atarak ezildiklerini dile getirerek halkı İran'ı desteklemeye çağırmıştır. Kısa sürede Hasa eyaletinin tümüne yayılan eylemler, kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Şubat 1980 başında Şii azınlık tekrar harekete geçmiş, ülkenin en büyük bankası Milli Ticaret Bankası'na saldırılmış, bazı resmi binalar taşlanmış ve ateşe verilmiştir. Olaylar yine şiddetle bastırılmasına karşın takip eden süreçte Suudiler, Şii azınlığa daha ılımlı yaklaşmaya, onların hayat standardını yükseltmeye yönelik politikalar izlemeye çalışmıştır. O tarihlerden günümüze Suudi Arabistan'da Şii azınlık kaynaklı ciddi bir olayın gerçekleşmemiş olması, alınan tedbirler ve Şii azınlığa yönelik tatmin edici politikaların bir sonucu olarak düşünülebilir. Suudi Arabistan'daki Şii azınlığın eylemlerinde, toplumsal ve ekonomik rahatsızlıklar etkin gibi görünse de İran'ın kendi çıkarları sebebiyle burada yaşayan Şiileri tahrik ettiğini de gözden irak tutmamak gerekir.⁶⁶

1991 yılında başlayan Körfez Savaşı ve sonrasında İran-Suudi Arabistan arasındaki yakınlaşmaya bağlı olarak Şii-Sünnî Müslümanlar arasındaki ilişkilerin de ılımlı bir döneme girdiği söylenebilir. İran'ın Körfez Savaşı'nda koalisyon güçleri ve Körfez ülkelerinden yana tavır alması, hatta Irak'a yönelik harekatlarda hava sahasını

⁶⁴ Ahmet Kavas, "Suudi Arabistan", *Yeni Türkiye (İslâm Dünyası Özel Sayısı III)* 23/97 (Eylül-Ekim 2017), 588. Detaylı bilgi için bk. Madawi al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia* (New York: Cambridge University Press, 2010), 37-68.

⁶⁵ Onat, "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'i-Selefi Kutuplaşması", 545; Kavas, "Suudi Arabistan", 588.

⁶⁶ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 138-139.

müttefik güçlere açması ve Kuveyt kraliyet ailesi mensuplarına sığınma hakkı vermesi gibi sebepler bu olumlu havanın oluşmasındaki başlıca etkenlerdir. Zira İran'ın bu yaklaşımları, 1987'de İranlı hacıların Mekke'de çıkardıkları ve dört yüzden fazla kişinin ölümüyle sonuçlanan olaylardan sonra iki ülke arasında kesilen ilişkilerin yeniden kurulmasına vesile olmuştur.⁶⁷

Suudi Arabistan'da son dönemlerde Şiilerin de merkezinde yer aldığı hadiselerden biri Arap Baharının etkisiyle 2011-2012 yıllarında gerçekleşen ve halkın yönetime karşı değişim taleplerini açıktan dile getirdiği protestolardır. Ocak 2011'in sonlarında başlayan sokak olayları, Katif, Hufuf, el-Avâmiye ve Riyad'da Şii aleyhtarlığını protesto eden gösterilerle devam etti. 2011'deki gösterilerin önde gelen simalarından biri de Şii âlim Şeyh Nemr en-Nemr idi. Nemr, iktidardaki Suud ailesini alenen eleştiriyor ve seçim çağrısında bulunuyordu.⁶⁸ Nemr, gösteriler sırasında otoriteye karşı kelimelerin konuşması gerektiğini söyleyip direnişleri 'kelimelerin kükreyişi' olarak ifade etse de Suudi Arabistan Devleti'nin protestoları teşvik etmek, olayların büyümesi için dış destek aramak, ülke yöneticilerine itaat etmemek, fitne çıkarmak, güvenlik güçlerine karşı silahlı isyan gibi suçlamalarla 08 Temmuz 2012 tarihinde tutuklandı ve dört yıl sonra 2 Ocak 2016 tarihinde idam edildi.⁶⁹ Nemr'in idamı Şii-Suudi gerilimini daha da artırdı. Ortadoğu'da özellikle Şiilerin yaşadığı şehirlerde büyük protestolar düzenlendi. İran yönetiminden ve Iraklı Şii âlimler tarafından idamı kınayan sert açıklamalar yapıldı. Tahran'da Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne saldıran göstericiler binayı ateşe verdi. Yaşananlar üzerine 3 Ocak 2016 tarihinde Suudi Arabistan, İran ile diplomatik ilişkilerini kestiğini duyurdu.⁷⁰

İki ülke arasındaki gerginlik özellikle 1979'dan sonra tırmanan mezhep karşıtlığı sorunu ve aşırı grupların körüklediği, zaman zaman tekfirden beslenen, daha çok dijital ortamda yürütülen, modern soğuk savaş⁷¹ denilebilecek türden kıyasıya bir mücadele şeklinde devam etmiştir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin zaman zaman Suriye ve Bahreyn gibi üçüncü ülkeler üzerinden dolaylı bir sıcak çatışma veya Orta Asya'da, Kafkaslarda, Balkanlar'da bir tür

⁶⁷ Louer, *Sünniler ve Şiiler*, 117.

⁶⁸ Reuters, "Saudi Arabia says won't tolerate protests" (Erişim 14 Aralık 2022); Independent, "Sheikh Nimr al-Nimr profile: A 'holy warrior' who called for elections in Saudi Arabia" (Erişim 14 Aralık 2022).

⁶⁹ Hürriyet, "1 günde 47 idam" (Erişim 14 Aralık 2022)

⁷⁰ *British Broadcasting Corporation* (BBC), "Suudi Arabistan, İran ile diplomatik ilişkileri kesti" (Erişim 14 Aralık 2022)

⁷¹ Louer, *Sünniler ve Şiiler*, 175.

nüfuz mücadelesi olarak tezahür ettiğini de söylemek mümkündür. İran, Arnavutluk'taki Bektaşilerle ciddi olarak ilgilenmekte, onlara ekonomik destek sağlayarak, Bektaşilik ve Şiilik arasında bir bağ tesis etmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde Suudi Arabistan'ın da ekonomik yardımlarla yaklaştığı Müslüman topluluklara Vehhâbiliğin birtakım görüşlerini kabul ettirebilmek için her yolu denediği görülmektedir.⁷²

Ancak son dönemlerde Suudi Arabistan ve İran arasında 2016'da Şii âlim en-Nemr'le birlikte 46 kişinin idam edilmesinden sonra kopan ilişkilerin yeniden tesis edilmesi amacıyla karşılıklı bazı adımların atıldığı görülmektedir. İran'ın nükleer faaliyetleri sebebiyle kendisine uygulanan uluslararası yaptırımlardan ekonomik anlamda büyük zarar görmesi ve bu durumun İran'ı yeni arayışlara yönlendirmesi, Riyad yönetimiyle ilişkilerin normalleştirilmesinin İran'ın uluslararası itibarının düzeltilmesine ve Dağlık Karabağ'ın özgürleşmesinden sonra Kafkasya'da kaybettiği etkinliğini yeniden sağlamaya yardımcı olacağı düşüncesi ve bölgede değerli bir müttefik kazanmasının İran'ın stratejik çıkarları açısından önemli bir adım olacağı gibi etkenlerin İran tarafını Suudiler ile yeniden masaya oturmaya yönlendirdiği düşünülmektedir. Diğer taraftan Suudilerin, Joe Biden Başkanlığındaki yeni ABD yönetiminden öncekilere göre beklediği askeri ve güvenlik desteğini görememesi, Suudi Arabistan'ın ABD ile iş birliğinin geleceğine yönelik endişeleri, İran kaynaklı tehditleri bertaraf ederek bölgede kendini daha güvenceye alma düşüncesi gibi sebeplerin de Suudi Arabistan'ı İran'la anlaşmaya teşvik ettiği ifade edilmektedir.⁷³

Söz konusu girişimlerin, dini saiklerden çok siyasi ve stratejik gerekçeleri olduğu görülüyorsa da sadece İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin düzeltilmesine değil Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlar arasındaki mezhep karşıtlığına bağlı gerginliğin azaltılmasına ve Sünnî-Şii ilişkilerinin geleceğine olumlu katkı sağlanacağına şüphe yoktur. Bu bakımdan atılan adımları son derece olumlu bulduğumuzu belirtmek isteriz.

⁷² Onat, "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'i-Selefi Kutuplaşması", 544; Gökhan Çapar – Engin Koç, "İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi", *Savunma Bilimleri Dergisi* 1/43 (2023), 25.

⁷³ Mustafa Caner, "İran-Suudi Arabistan Normalleşme Anlaşması Sebepleri ve Sonuçları", *SETA Perspektif* 365 (Nisan 2023), 2-3; *British Broadcasting Corporation* (BBC), "İran ve Suudi Arabistan 7 yıl sonra yeniden diplomatik ilişki kuruyor" (Erişim 19 Haziran 2023).

6. Körfez Ülkelerinde Şiiler

Kuveyt'te %20, Bahreyn'de %60, Katar'da %15-16 ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde %20-30 olmak üzere Körfez ülkelerinde hatırı sayılır bir Şii nüfus yaşamaktadır. Bu ülkeler genellikle Sünnilerin başında olduğu monarşik rejimler tarafından yönetilmektedir. Bu sebeple özellikle 1970'li yıllardan günümüze söz konusu ülkelerde Şii halk kaynaklı, demokratik hakların kullanılmadığı gerekçesiyle başlayan ve zaman zaman isyana dönüşen siyasal hareketlilik görülmektedir. Söz konusu siyasal olaylar ve faaliyetlerin arkasında İran'ın büyük desteği olduğu sanılmaktadır.⁷⁴

Osmanlı Devleti 17. yüzyılda Basra eyaletini kurduktan sonra Kuveyt'in de içinde bulunduğu bütün bölgede kendi hukuk sistemini uygulamasına karşın Kuveyt'teki es-Sabah ailesine mensup şeyhler ise Mâlikilik mezhebine bağlı kaldılar ve bugün neredeyse tamamı Müslüman olan Kuveytliler arasında bu geleneğin devamı olarak Mâlikilik mezhebi yaygındır. Ayrıca ülkedeki Şiiler de ameli konularda Caferilik mezhebini takip etmektedirler.⁷⁵ Kuveyt'te yaşayan Şii azınlık 1983'te İran'ın da kışkırtmasıyla ayaklanmış, İran yanlısı Hizbu'd-Da've'nin başı çektiği olaylarda Amerikan ve Fransız elçilikleri bombalanmış, hadiseler şiddet kullanılarak bastırılabilmiştir. Bu örgütün pek çok üyesi tutuklanmıştır. Şii azınlığın sonraki yıllarda kenara çekilerek sessiz kalmayı tercih ettiği görülmektedir.⁷⁶

Suudi Arabistan'ın önemli bir müttefiki olan Kuveyt, İran ile 1979'dan beri bazı sorunları olmasına rağmen Kuveyt Emiri Şeyh Sabâh el-Ahmed el-Câbir es-Sabâh döneminde, ülkedeki Şiilerden kaynaklanabilecek muhtemel mezhebî sorunları önlemek için Tahran yönetimiyle gerilimi düşürmeye, pragmatik ve olgun bir yaklaşımla olumlu ilişkiler kurmaya çalışmıştır.⁷⁷

Bahreyn, yaklaşık 700 kilometrekarelik takım adalardan oluşan ve ismini adaların en büyüğünden alan, çoğunluğu Şii olsa da rejimin Sünnî azınlığın kontrolünde olduğu bir ülkedir. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde otoriteye bağlı olmakla birlikte bazı dönemlerde Şiilerle

⁷⁴ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 139; a.mlf., "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'i-Selefi Kutuplaşması", 545; Büyükkara, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", 211, 212.

⁷⁵ Ahmet Kavas, "Kuveyt", *Yeni Türkiye (İslâm Dünyası Özel Sayısı IV)* 23/98 (Eylül-Ekim 2017), 32.

⁷⁶ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 138.

⁷⁷ Derya Sürmelioglu Parlar, "Şeyh Sabah El-Ahmed El-Cabir Es-Sabah Dönemi Küçük Ülke Kuveyt'in Dış Politikası", *Erciyes Akademi* 36/4 (2022), 1875.

Hâricilerin güçlenerek başlarına buyruk hareket ettikleri de görülmüştür. Erken devirlerden itibaren Hz. Ali taraftarı siyasî ve dinî hareketlerin uğrak yeri olan Bahreyn'de 10. yüzyılda İsmâîlî Karmatî Devleti kurulmuştur. 1521-1783 yılları arasında Portekiz, Osmanlı ve İran kuvvetlerinin mücadele alanı olan Bahreyn, Utûb kabilesinden Âl-i Halife'nin hakimiyeti ele almasıyla barış ve huzur dönemine girmiştir. Ancak sonraki yüzyıllarda İranlıların ve Uman Sultanlarının Bahreyn üzerindeki emelleri ve saldırıları sebebiyle Vehhâbilerden yardım alan Bahreyn'de Vehhâbiliğin nüfuzu artmışsa da 1811'de Osmanlı'nın müdahalesiyle bu mezhebin etkinliği zayıflamıştır. Yaklaşık yüz yıl boyunca Vehhâbiler, Osmanlı ve İngilizler nüfuz mücadelesine konu olan Bahreyn, 1913'te yapılan anlaşmayla Osmanlı'nın bu yarıştan çekilmesinin ardından İngiliz himayesine girmiş ve ancak 15 Ağustos 1971'de bağımsızlığını ilan edebilmiştir.⁷⁸

Resmî dinin İslâm olduğu Bahreyn'de halkın neredeyse tamamı Müslüman olup nüfusun %40-45'i Sünnî, %55-60'ı Şii'dir ve Şiiler genellikle Ca'ferî ve Şeyhî, Sünniler ise Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine müntesiptirler.⁷⁹ Yönetimi elinde bulunduran el-Halife ailesi ise Sünnî'dir. Bahreyn, Şii nüfusun çoğunluğuna rağmen Sünnî iktidarla yönetilmesi sebebiyle Sünnî-Şii gerginliğinin her zaman var olduğu bir ülkedir. İran devrimi sonrasında gerginlik daha da tırmanmış, 1980'lerde Şii İslâmcılığın yükselişiyle Sünnî-Şii bölünmesi esaslı bir siyasî ayrıma dönüşmüş, bunun sonucu olarak 1981 yılında Şii liderlerden pek çoğu tutuklanmıştır. 1990'lı yıllarda Şii muhalefet ülkede bombalama olaylarına karışmış, akabinde yaşanan olaylar Bahreyn Devleti tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Bahreyn'de Şii kaynaklı şiddet olaylarının temelinde halkın çoğunluğunun karar alma süreçlerinin dışında bırakılmasının olduğu da iddia edilmektedir.⁸⁰

Adil ve hür bir ortamda yapılmadığı gerekçesiyle Şii grupların protesto edip katılmadığı Ekim 2002 genel seçimleri sonrasında ise Bahreyn'de Sünnî-Şii gerginliği artma eğilimi göstermiştir. Kasım 2006'da yapılan ve Şiilerin desteklediği el-Vifâk partisinin kampanyası sayesinde katılımın arttığı seçim sonucunda Şiiler 17, Sünniler 8, Sünnî İslâmcılar 15 sandalye kazandılar. Ayrıca Kral, Şura Meclisi'ne Şiilerden 20, Sünnilerden 19 ve Hristiyanlardan 1 kişiyi atadı.

⁷⁸ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/493-495; Louer, *Sünniler ve Şiiler*, 143-144.

⁷⁹ Bilge, "Bahreyn", 4/492.

⁸⁰ İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, 131-132; Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 139.

Ekim 2010 seçimleri öncesinde, 2006 yılında çıkartılan Anti-Terörizm Yasası'na binaen 23 Şii lider tutuklandı. Seçim neticesinde Şiiler 18, Sünnî İslamcılar 5, bağımsız Sünnîler 17 vekillik kazandı. Şii Ali b. Salih es-Sâlih Meclis Sözcüsü olarak seçildi. Şiilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen iktidarın azınlıktaki Sünnîlerin elinde oluşu ve Meclis aritmetiğinde değişmeyen Sünnî egemenliği, Bahreyn'deki Şiilerin siyasi memnuniyetsizliğini artırıyor ve bu da toplumun diğer kesimleriyle Şiiler arasında gerginliğe sebep oluyordu.⁸¹

2011 yılında Arap Baharı etkisiyle demokratik reform çağrıları yaparak başkent Menâme'de sokağa dökülen tüm muhalif kesimlerin protestoları, Sünnî-Şii gerginliğini yeniden alevlendiren karşı hareketleri de beraberinde getirmiştir. Başlangıçta organize olmayan fakat mevcut siyasi kurumlara tepki olarak ortaya çıkan gençlerin arasına Şii İslâmcı hareketler ve Şiilerle temaslı gruplar da dahil olunca olaylar kısa zamanda mezhepsel bir hüviyet kazanmıştır. Kalabalıklar Bahreyn bayrakları taşıyarak mezhepsel ayırım yerine Bahreyn vatanseverliğini öne çıkararak yürümeye gayret etse de zamanla Şii din adamları ve Şii sembollerinin gösterilerde daha sıklıkla görülmeye başlamasıyla Sünnîler protestolardan çekilmiş ve Şiilerin iktidara geleceği endişesiyle Sünnî din adamlarından oluşan, Sünnîliğe vurgu yapan karşı devrimci Milli Birlik Buluşması isimli hareket kurulmuştur. Bu da isyanların mezhep boyutu kazanması ve kitlelerin Sünnî-Şii bölünmesi etrafında toplanmasının son merhalesiydi.⁸²

Bahreyn'deki Şii ayaklanmaları sırasında Körfez ülkelerindeki Şii varlığı ve İran'ın bölgedeki politikalarından oldukça rahatsız olan Körfez İş birliği Konseyi üyeleri Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman, Bahreyn'e askerlerini ve güvenlik güçlerini göndererek olaylara müdahil olmuşlardır. Uluslararası destek bulamayan Bahreyn Şii ayaklanması bölgenin Sünnî yönetimlerini de son derece tedirgin etmiştir.⁸³

Katar, ülkenin en önde gelen tüccar ailelerinden bazılarını temsil eden iyi entegre olmuş Şii Müslüman topluluğuyla bölgede dikkat çe-

⁸¹ Kenneth Katzman, "Bahrain: Reform, Security and U.S. Policy", *Congressional Research Service* (Erişim 07 Haziran 2023), 4; Muhammet Örtlek, "Bahreyn: Siyasi Yapısı ve Şiilerin Hak Arama Mücadelesi", *Yeni Türkiye (İslâm Dünyası Özel Sayısı III)* 23/97 (Eylül-Ekim 2017), 592; Halil Ocak, "Bağımsızlıktan Günümüze Bahreyn'de Şiilik: Yapılar, Sorunlar ve Beklentiler", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Bahar 2022), 281.

⁸² Louer, *Sünnîler ve Şiiler*, 153-154.

⁸³ Örtlek, "Bahreyn: Siyasi Yapısı ve Şiilerin Hak Arama Mücadelesi", 602.

kicidir. Şiilerin çoğu, 19. yüzyılın sonlarında Kaçar döneminin gerileyen günlerinde veya 1960'lar ve 1970'lerde İran'dan göç etmiştir. Katar'daki Şiiler genel olarak toplumla bütünleşmiş olsalar da özellikle Arap Baharı sırasında komşu Bahreyn'deki hükümet karşıtı protestoların ardından Katar hükümeti tarafından kendilerine temkinli yaklaşılır olmuştur.⁸⁴

Ancak yine de Katar'da, Suudi Arabistan'a nispetle daha ılımlı bir Vehhâbî yönetimin var olduğu söylenebilir. Ülkedeki Şiiler, çoğunlukla Fars kökenli olmaları ve İran'a yakınlık hissetmelerine karşın militan tavırlar göstermemektedirler. Birleşik Arap Emirlikleri'nde Şiiler İran'a yönelik sempatilerini hiçbir zaman gizlememektedirler. Muhtemelen bu bölgedeki Şiilerin ekonomik ve sosyal durumları son derece iyi olduğundan eyleme dönüşen faaliyetleri yok denecek kadar azdır.⁸⁵

7. Azerbaycan, Afganistan ve Pakistan Şiileri

Şîa, Türkler arasında 16. yüzyılda Safeviler aracılığıyla yayılmıştır. Bir başka ifadeyle İran'ı ve Azerbaycan'ı Şiileştiren Safevilerdir. Şah İsmail'in dedelerinin kurduğu ve şeyhi oldukları Erdebil Tekkesi devletleşirken, Şiilik de devletin resmi mezhebi/ideolojisi haline getirilince o dönemde büyük ölçüde Sünnî olan bölge Safevilerin egemenliğinde zorla Şiileştirilmiştir.⁸⁶ Safevilerin bu politikaları Sünnîlerle Şiiler arasındaki kutuplaşmayı daha da derinleştirmiştir. Ancak Irak gibi Devlet otoritesinden uzak yerlerde taraflar arasında daha ılımlı bir havanın hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Mesela 1621'de Safeviler Sünnîlere yönelik büyük bir katliama giriştiklerinde Kerbelâ'daki Şîî âlimler birçok Sünnî'yi Şîî olarak tanıtarak ölümden kurtarmıştır.⁸⁷

⁸⁴ Harvard Divinity School, "Shi'ism in Qatar" (Erişim 07 Haziran 2023).

⁸⁵ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 139; İzzetî, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, 131-132.

⁸⁶ Safevilerin İran'ı Şiileştirme politikaları hakkında detaylı bilgi için bk. Çelenk, *16.-17. Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri*, 199 vd.

⁸⁷ Hasan Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikte Bazı Yansımaları", *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, ed. Filiz Kılıç – Tuncay Bülbül (Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 1/224; a.mlf., "Çorum Aleviliği Üzerine", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyum*, haz. Mehmet Mahfuz Söylemez vd. (Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008), 2/1087; Çelenk, *16.-17. Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri*, 173; Joyce N. Wiley, *Movement of Iraqi Shi'as*, (Boulder & London: Lynne Rienner Publishers, 1992, 13.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından (1991) sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan da günümüzde Şii İmamiyye çizgisinde bir din anlayışına sahiptir. Ancak Azerbaycan halkının İran'a daha mesafeli bir duruş sergilediği görülmektedir. Zira, okuma yazma oranının çok yüksek olduğu Azerbaycan'da İran'a göre din anlayışında daha esnek ve tutarlı bir tavır gözlenmektedir. Azerbaycan'da mezhep taassubunun İran'daki kadar ileri düzeyde olmadığını söylemek mümkündür. Azerbaycan'ın yanı sıra diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bazılarında çok az da olsa Şii varlığı bilinmektedir.⁸⁸

Afganistan'daki en kalabalık İsnâaşerî etnik grup olan Türk Hazaralar, Kâbil'in batısında ve ülkenin tam ortasında yer alan ve Hazaristan (Hazarajat) denilen bölgede yaşamaktadırlar. Sayıları yaklaşık bir milyon olan bu topluluk içerisinde az da olsa İsmâilî ve Sünnî Müslüman da vardır. Genellikle İran'a yakın bölgelerde, Herat gibi büyük şehirlerde yaşayan ve sayıları 600-800 bin kadar olan Farsivân da Afganistan'daki ikinci büyük İsnâaşerî etnik topluluktur. Üçüncü Şii topluluk ise kendilerine Kızılbaş da denen Türk-İran kökenlilerdir. Nadir Şah zamanında buraya gelen ve yerleşen askerlerin soyundan oldukları sanılmaktadır. Türkiye'deki Kızılbaş Aleviler ile inanç ve uygulamalar açısından benzerlikleri yoktur. Her üç topluluk da Farsça konuşmaktadır. Pakistan, Şii-Sünnî çatışması kaynaklı mezhep kavgalarının sıklıkla yaşandığı ülkelerden birisidir. Son 20-30 yılda Sünnî kökenli Pakistan Tâlibânı gibi silahlı örgütlerle Şii Pakistan Müslümanları arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Bu karışıklık ve çatışmalar sebebiyle onlarca insan hayatını kaybetmektedir. Pakistan Şii'leri 1979'dan itibaren Tahrîk-i Caferiyye adlı bağımsız siyasi bir örgütlenme çevresinde toplanmak istemişlerse de teşkilat zaman zaman silahlı eylemlere katıldığı gerekçesiyle günümüzde yasaklı durumdadır. Pakistan'da yaşanan mezhep çatışmasının bir başka tarafı da bu ülkede İslâm dışı ilan edilmiş olan Ahmedîler (Kâdiyânîler)'dir.⁸⁹

Pakistan'ın kuruluşuyla birlikte yönetimde önemli yerlere gelen Ahmedîler, özellikle Kâdiyân kolunun nübüvvet iddiası, küfür telakisi, kılıçla cihadı reddetmesi ve mezhebin kurucusu Mirza Gulâm Ahmed'e inanmayanların kâfir kabul edilmesi gibi aşırı düşünceleri sebebiyle Pakistan'daki Müslümanların tepkisini çekmiş, 1953 yılında ayaklanmalar meydana gelince Ahmedîlerin durumu mahkemeye intikal etmiştir. Neticede Ahmedîliğin her iki kolu da Pakistan

⁸⁸ Onat, "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi", 139-140.

⁸⁹ Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", 245; Büyükkara, "İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları", 216.

Parlamentosu tarafından (7 Eylül 1974) “İslâm dışı azınlık” ilan edilmiş, Pakistan Anayasası’nın 260. maddesine yapılan “Hz. Muhammed’in nübüvvetinin mutlak sonluğuna inanmayan, Muhammed’den sonra peygamberliğini iddia eden veya böyle bir iddiada bulunanı peygamber ya da dinî bir müceddid olarak tanıyan kişi, anayasanın ve hukukun hedeflerine göre Müslüman değildir” şeklindeki eklemeye Ahmedilerin Pakistan’daki faaliyetleri tamamen kısıtlanmıştır.⁹⁰

Sonuç

İslam dünyası, geçmişten günümüze Müslümanlar arasında yaşanan ayrışma ve çatışma türünden hadiselerle sahne olmaktadır. Bunun en canlı yaşandığı ve en çok örneklerinin görüldüğü bölge hiç şüphesiz Ortadoğu İslâm coğrafyasıdır. Bu sorunların en önemli sebeplerinden birisi mezhep olgusunun doğru anlaşılabilmesidir. Müslümanların mezheplerini din gibi algılamaları, dini görüşlerinin İslâm’ın en doğru anlaşılma biçimi olduğuna ve dini yaşantılarının da İslâm’a en uygun yaşam olduğuna inanmaları, kendileri gibi düşünmeyen ve yaşamayan Müslümanları karşısına alarak onları ötekileştirmelerine hatta İslâm dairesinin dışına itmelerine yol açmaktadır. Bu bağlamda mezhepler arası çekişme en fazla Ehl-i Sünnet ve Şîa arasında yaşanmaktadır. Dolayısıyla, İslâm dünyasını baştan uca sarabilecek Sünnî-Şîi karşıtlığına dayalı muhtemel bir mezhep çatışmasının ihtimali her dönemde potansiyel bir tehlike olarak Müslümanların karşısında durmaktadır.

Dünyada iki milyara yaklaşan Müslüman nüfusun yaklaşık %10-15’ine tekabül eden Şîiler, İran başta olmak üzere Suriye, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan ve Körfez Ülkeleri gibi Ortadoğu’ya, Azerbaycan, Afganistan ve Pakistan ve hatta Hindistan gibi Asya ve Ön Asya ülkelerine dağılmış durumdadır. İran, Irak, Azerbaycan ve Bahreyn’i hariç tutacak olursak genellikle azınlık nüfusunu oluşturdukları diğer ülkelerde Şîilerin iktidarda pay sahibi olmak istemeleri ve bu meydana hak arayışlarının çoğunlukla mezhebi kimlik üzerinden inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu yaklaşım tarzı da söz konusu ülkelerde uzun yıllardır devam eden sokak olayları, çatışmalar ve isyanların başlıca tetikleyicisi olmaktadır. Öte yandan bölge ülkeleri ve halkları üzerindeki yayılmacı Şîi politikaları sebebiyle İran’ın da Müslümanlar arasındaki sorunların ve ayrılıkların devamında kusurlu ol-

⁹⁰ Ethem Ruhi Fırlalı, “Kâdiyânîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/139; Sıddık Korkmaz, “Kadiyanilik-Ahmedilik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2014), 545-553.

duğunu belirtmek durumundayız. Özellikle Suriye iç savaşında Şii-lerin taraflı mezhep taassubuna dayalı tutumu, çatışmalarda kardeş kanının dinmeden akmasının sebeplerinden biridir.

Yakın dönemde Ortadoğu İslâm ülkelerinde yaşayan Şii-lerin bu-landıkları ülkelerdeki durumlarını doğrudan etkileyen bir hadise ise 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve Arap halklarının demokrasi, öz-gürlük, insan hakları, hukukun üstünlüğü, ekonomik ve sosyal kal-kınma gibi taleplerini dillendirdikleri bölgesel, toplumsal bir siyasi halk hareketine dönüşen Arap Baharıdır. Protestolar, mitingler, gös-teriler ve iç çatışmalara sahne olan bu süreçte Şii-ler de gerek azınlık gerekse azınlığın hükmettiği çoğunluk olarak yaşadıkları ülkenin si-yasi ve sosyal zemininde kendilerine daha fazla yer açma gayesiyle sokaklara inmişlerdir. Ancak kısmi olarak bazı kazanımlar elde et-mişlerse de Arap Baharı sürecinin genel itibarıyla Şii-ler lehine olumlu sonuçlar ortaya çıkardığını söyleyebilmek pek mümkün görünme-mektedir. Bu da gelecek on yıllarda bu coğrafyada ve bu ülkelerde mezhebi farklılıklara dayalı yeni iç çatışmaların kaçınılmaz olduğunu düşüncesini akla getirmektedir.

Netice olarak diyebiliriz ki birçok İslâm mezhebine mensup Müs-lümanın aynı topraklarda bir arada yaşadığı coğrafyamızda kaos, ayr-ılık ve çatışmaların sona ermesi, Müslümanların bundan önce sahip oldukları mezhep merkezli ve taassuba dayalı dini yaşam biçimini de-ğiştirerek, dinlere, inançlara, mezheplere ve görüşlerine saygı gös-teren, Kur'an'ı merkeze alan ve kendisine rehber edinen yeni bir dini hayat modeli kurmalarıyla mümkündür. Bu bakımdan kanaatimize göre Şii-lerin de kendilerini çatışmaların odağından kurtararak hu-zurlu bir dini-toplumsal hayatın merkezine taşıyabilmeleri ancak yu-karıda ifade etmeye çalıştığımız hususlara riayetle oluşturacakları yeni bir hayat modeliyle gerçekleşebilecektir.

Kaynakça

- Abdülhamid, İrfan. *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. Saim Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- Ahmed el-Kâtip. *Sünnilik-Şiilik*. İstanbul: Mana Yayınları, 2009.
- Akoğlu, Muharrem. *Mezhep Olgusu Bağlamında Şia ve Irak'ta Şiilik*. Kayseri: Tezmer, 2013.
- Aksu, Alev Pınar – Cörten, Burcu. "ABD'nin Dış Politikası Çerçeve-sinde Ortadoğu: Irak, Suriye ve İran". *Kaosa Doğru İran Güncel İran İncelemeleri*. ed. Osman Metin Öztürk – Yalçın Sarıkaya. 333-353. Ankara: Fark Yayınları, 2006.
- Algar, Hamid. "Humeynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/358-364. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

- Arıkan, Adem. “İslâm Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, *Journal of Islamic Research* 29/2 (2018), 348-379.
- Bağlıoğlu, Ahmet. “Lübnan’ın Tarihsel Dokusu ve Yönetim Anlayışındaki Mezhebi Etkiler”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/1 (2008), 13-36.
- BBC, British Broadcasting Corporation. “Afganistan’da 14 yıllık savaşta ölen ya da yaralanan çocuk sayısı 26 bin”. Erişim 28 Kasım 2022. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55044665>
- BBC, British Broadcasting Corporation. “İran ve Suudi Arabistan 7 yıl sonra yeniden diplomatik ilişki kuruyor”. Erişim 19 Haziran 2023. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51kyd982wjo>
- BBC, British Broadcasting Corporation. “Suudi Arabistan, İran ile diplomatik ilişkileri kesti”. Erişim 14 Aralık 2022. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160103_suudi_iran_diplomasi
- Bilge, Mustafa L. “Bahreyn”. 44 Cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Bilge, Mustafa L. “Lübnan (Tarih)”. 44 Cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Brzezinski, Zbigniew – Gates, Robert M. *İran’ın Zamanı Geldi*. çev. Sermin Karakale. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2006.
- Buzpınar, Şit Tufan vd. “Lübnan (Osmanlı Dönemi ve 1918’den Günümüze Kadar)”. 44 Cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “İslâm Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”. *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şit-Sünnî İlişkileri*. ed. Mesut Okumuş – Cemil Hakyemez. 209-232. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Caner, Mustafa. “İran-Suudi Arabistan Normalleşme Anlaşması Sebepleri ve Sonuçları”. *SETA Perspektif* 365 (Nisan 2023), 1-5. <https://setav.org/assets/uploads/2023/04/P365.pdf>
- CIA, Central Intelligence Agency. “İraq”. Erişim 28 Kasım 2022. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iraq>
- Çapar, Gökhan – Koç, Engin. “İran ve Suudi Arabistan İlişkilerindeki Çatışma Dinamikleri: Bölgesel Güç Mücadelesinin Kimlik Perspektifinden İncelenmesi”. *Savunma Bilimleri Dergisi* 1/43 (2023), 23-49. <https://doi.org/10.17134/khosbd.1082767>
- Çelenk, Mehmet. “İran, İslam, Safeviler ve Şiilik”. *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi Tarih – Din – Politika – Ekonomi – Toplum –*

- Kültür*. ed. Orhan Karaoğlu – Nail Elhan. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2022.
- Çelenk, Mehmet. *16.-17. Yüzyıllarda İran'da Şiîliğin Seyri*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Dalkıran, Sayın. *Haricilerden Günümüze Ötekileştirme ve Şiddet*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2019.
- Dalkıran, Sayın. *İran Safevi Devletinin Kuruluşu İle Osmanlı-İran İlişkilerinde Şiîliğin Rolü*. Uşak: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2022.
- Erdem, Gökhan. "Lübnan'da Şii Siyasi Hareketin Evrimi: EMEL'den Hizbullah'a". *The Turkish Yearbook of International Relations* 49 (2018), 21-55.
- Farzam, Rahimullah. *Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumunu*. ed. Umud Aydın - Alper Tok. Ankara: İRAM Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Kâdiyânîlik". 44 Cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslâm Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şiası*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984.
- Hakyemez, Cemil. "İran'da İmamiyye/İsnaaşeriyye Şiîliğinin Kökeni". *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi Tarih – Din – Politika – Ekonomi – Toplum – Kültür*. ed. Orhan Karaoğlu – Nail Elhan. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2022.
- Hakyemez, Cemil. *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Harvard Divinity School. "Shi'ism in Qatar". Erişim 07 Haziran 2023. <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/shiism-qatar>
- Hazır, Tunahan. "Şii Hilali Bağlamında Suriye İç Savaşı ve İran". 8. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV (Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler-Sosyal Politikalar-Sosyoloji-Tarih)*. 135-145. İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2020.
- Hourani, Albert. "Cebel-i Amil'den İran'a". çev. Habip Kartaloğlu. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 23 (2015), 213-226.
- Hürriyet. "1 günde 47 idam". Erişim 14 Aralık 2022. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/1-gunde-47-idam-40034981>
- Independent. "Sheikh Nimr al-Nimr profile: A 'holy warrior' who called for elections in Saudi Arabia". Erişim 14 Aralık 2022.

<https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/sheikh-nimr-alnimr-executed-a-holy-warrior-who-called-for-elections-in-the-saudi-kingdom-a6793656.html>

İbn Hazm. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saïd el-Endelüsî el-Kurtubî (öl. 456/1064). *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehva ve'n-nihal*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1975.

İlhan, Avni. “Şia'da Usulü'd-Din”. *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*. 409-433. İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993.

İzzeti, İzzetullah. *İran ve Bölge Jeopolitiği*. çev. Hakkı Uygur. İstanbul: Küre Yayınları, 2005.

Kalafat, Yaşar. *İran Türklüğü -Jeokültürel Boyut-*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Kaplan, Doğan. “Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları”. *Marife* 8/3 (Kış 2008), 183-203.

Katzman, Kenneth. “Bahrain: Reform, Security and U.S. Policy”. *Congressional Research Service*. Erişim 07 Haziran 2023. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RS/95-1013/151>

Kavas, Ahmet. “Kuveyt”. *Yeni Türkiye (İslâm Dünyası Özel Sayısı IV)* 23/98 (Eylül-Ekim 2017), 28-34.

Kavas, Ahmet. “Suudi Arabistan”. *Yeni Türkiye (İslâm Dünyası Özel Sayısı III)* 23/97 (Eylül-Ekim 2017), 586-589.

Khosrokhavar, Farhad. – Roy, Oliver. *İran: Bir Devrimin Tükenişi*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Korkmaz, Sıddık. “Kadiyanilik-Ahmedilik”. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. ed. Hasan Onat – Sönmez Kutlu. 531-556. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2014.

Korkmaz, Sıddık. “Selefilğe Karşı Reddiyeler”. *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 449-482 İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Kutlu, Sönmez. *Güncel Dinî-Siyasî Meseleler Üzerine Yazılar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Louer, Laurence. *Sünniler ve Şiiler*. çev. Barış Özkul. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Milani, Mohsen M. *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*. Boulder: Westview Press, 2. Basım, 1994.

Nâsır-ı Husrev. *Sefername*. çev. Abdülvehap Tarzi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.

- Nasr, Salim. "Roots of the Shi'i Movement". *MERİP (Middle East Research and Information Project)*. Erişim 07 Haziran 2023. <https://merip.org/1985/06/roots-of-the-shii-movement/>
- Ocak, Halil. "Bağımsızlıktan Günümüze Bahreyn'de Şiilik: Yapılar, Sorunlar ve Beklentiler". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Bahar 2022), 259-297.
- Onat, Hasan. "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikte Bazı Yansımaları". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*. ed. Filiz Kılıç – Tuncay Bülbül. 213-226. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- Onat, Hasan. "Çorum Aleviliği Üzerine". *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyum*. haz. Mehmet Mahfuz Söylemez vd. 2/1083-1091. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.
- Onat, Hasan. "İran İslam Devrimi ve Şiilik". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 6/2 (Güz 2013), 223-256.
- Onat, Hasan. "İslam Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şi'i-Selefi Kutuplaşması". *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*. ed. Ahmet Kavas. 525-551. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Onat, Hasan. "Mezhep Sorununu Doğru Anlamak". *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*. ed. Mehmet Evkuran. 97-99. Ankara: Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, 2016.
- Onat, Hasan. "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine". *İslâmî Araştırmalar* 3/3 (1989), 122-138.
- Onat, Hasan. "Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi". *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*. 123-157. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1993.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şî Hareketleri ve Günümüz Şîliği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Örtlek, Muhammet. "Bahreyn: Siyasi Yapısı ve Şiilerin Hak Arama Mücadelesi". *Yeni Türkiye (İslâm Dünyası Özel Sayısı III)* 23/97 (Eylül-Ekim 2017), 590-608.
- Öztürk, Osman Metin. "Irak'taki Kaosun Analizi". *Kaosa Doğru İran Güncel İran İncelemeleri*. ed. Osman Metin Öztürk – Yalçın Sarıkaya. 367-386. Ankara: Fark Yayınları, 2006.
- Pipes, Daniel. "Suriye'de Azınlık İktidarı". çev. Fatma Kahraman, *Dünya ve İslam* 4 (Güz 1990).
- Rasheed, Madawi. *A History of Saudi Arabia*. New York: Cambridge University Press, Second Edition, 2010.

- REUTERS. "Saudi Arabia says won't tolerate protests". Erişim 14 Aralık 2022. <https://www.reuters.com/article/us-saudi-protests-idUSTRE72419N20110305>
- Sürmelioglu Parlar, Derya. "Şeyh Sabah El-Ahmed El-Cabir Es-Sabah Dönemi Küçük Ülke Kuveyt'in Dış Politikası". *Erciyas Akademisi* 36/4 (2022), 1861-1881.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcuddîn Muhammed b. Abdilkerîm (öl. 548/1153). *el-Milel ve'n-Nihal*. tsh. Ahmed Muhammed Fehmî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Şen, Ziya. *Şîa'nın Kıraatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012.
- Şenzeybek, Aytekin. "Suriye'de Dürzî-Nusayrî-İsmâîlî ve Sünnî İlişkileri". *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şîî-Sünnî İlişkileri*. ed. Mesut Okumuş – Cemil Hakyemez. 357-374. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Şeyh Müfid. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (öl. 413/1022). *el-İfsâh fi'l-imâme*. thk. Müessesetü'l-Ba'se. Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî lielfiyeti eş-Şeyh el-Müfid, 2. Basım, 1413/1992.
- Şeyh Müfid. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (öl. 413/1022). *Evâilu'l-makâlât*. yay. Mehdi Muhakkık. Tahran: 1413/1992.
- Şeyh Saduk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî (öl. 381/991). *Kitâbu'l-i'tikâdât*. thk. Müessesetü'l-İmâmi'l-Hâdî. Kum: Müessesetü'l-İmâmi'l-Hâdî, 1433/2012.
- Traboulsi, Fawwaz. *A History of Modern Lebanon*. London: Pluto Press, 2007.
- Uyar, Mazlum. "Irak ve İran Şiiliği". *Türk Dünyası Araştırmaları* 151 (Ağustos 2004), 227-238.
- Uyar, Mazlum. "Safevîler Öncesi İran'da Tasavvuf ve Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 1/3 (Kasım-Aralık 1999), 121-137.
- Ümit, Mehmet. "Kur'an'a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydi Tepki". *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/9 (2006/1), 65-80.
- Ünal, A. Bülent. *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Egemenlik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.
- Wiley, Joyce N. *Movement of Iraqi Shi'as*. Boulder & London: Lynne Rienner Publishers, 1992.

Yıldırım, Zafer. *Türk Basınında İran-İrak Savaşı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/41121.pdf>

Extended Summary

It is seen that Shiism has spread rapidly since the Safavid period in Iran, where Sunni belief was dominant until the first quarter of the 16th century. Undoubtedly, the Safavids' establishment of a state that stands out with its religious-sectarian identity in the region and their intense policies towards Shiitization Iran both changed the political and religious power balances in the region and prepared the appropriate ground for Shi'ism to spread rapidly in Iran and gain a solid place in the Middle East political scene. Today, one of the saddest events in the recent history of Iranian Shiism is the Iran-Iraq war. The Iran-Iraq War produced results that would benefit Khomeini and the Shiite ulama around him, and the opposition groups in Iran were suppressed in this process. Thus, the war enabled the Iranian Revolution to turn into a theocratic structure in which the ulama did not share power with anyone else.

One of the turning points in the recent history of Shiism in Iran is undoubtedly the Islamic Revolution in Iran. The opposition movement, which succeeded with the realization of the Revolution in 1979, actually started with the critical discourse and attitudes of some prominent Ayatollahs and Khomeini against the Shah in the 1960s. From the 1960s to 1979, Khomeini became the natural leader of the revolutionary movement and played the biggest role in the opposition movement's revolution. Those who thought that Iran would collapse immediately in the years following the Islamic Revolution were disappointed and Khomeini's emphasis on Islam continued to get stronger. Most of the Mullahs in today's Iran insist on continuing the Khomeini line, which became indispensable with the revolution. Iran sees itself as the leader and patron of all Shiites in the world. Thus, the greed for power is camouflaged by religion, the conflicts of sovereignty and economic interests are legitimized through sects, and as a result, Muslims in Pakistan, Iraq and Syria are killing each other on the grounds that they are Shiite or Sunni. Achieving reconciliation between the parties will be possible, first, by presenting Sunnism and Shiism as science and changing the wrong sectarian perceptions from history.

The political events that took place in Syria from the middle of the 20th century to the present are in fact giving clues about what the country will be like today. Today, the bloody events, polarization and conflicts in Syria appear as a result of the power struggle of the sects.

In the country, on the one hand, the Druze, Nusayris and Ismailis, who claim to have been persecuted by the Sunnis in the historical process; On the other hand, there are Sunni Muslims who make up the majority of the society and have been oppressed under the dictatorship of the Nusayri al-Assad family for nearly fifty years. While Sunnis have a marginalizing and judgmental view of other sects, minority sects display a vengeful approach towards Sunnism.

The Iran-Iraq War, which is one of the most important events in the recent history of Iraq, has had some important consequences for the Iraqi Shiites. Shiism continued to be a threat to Saddam Hussein's regime in Iraq, the political, military, economic and social collapse caused by the war; It has weakened the power of the Iraqi state to deal with Shiites and internal problems. The fact that most of its soldiers are Shiites has also been an important factor limiting Iraq's mobility in the war. Iraqi Shiites, on the other hand, remained in a dilemma of sectarian affiliation and loyalty to the state, even though they fought against Iran.

The Gulf War, which took place after Saddam Hussein's invasion of Kuwait on August 2, 1990 and resulted in the withdrawal of the Iraqi State, is the beginning of the ongoing chaos in Iraq. The 1991 rebellion against Saddam is one of the events in which the Shiites were also involved in this period. It is not possible to say that stability in Iraq has yet been fully achieved due to the turmoil that has deepened with the US invasion of Iraq on March 20, 2003 (Second Gulf War), which used the September 11, 2001 attacks as an excuse. Unless the USA completely withdraws its hand from Iraq, the conflict based on Sunni-Shiite opposition seems difficult to end.

In the late 1940s, about 85% of Lebanese Shiites were concentrated in two centers, one in the south, in the area known as Jabal Amil, and the other in the northeastern region of Baalbek-Hermel province. The Shiites had a homogeneous society structure and were generally a people living in the countryside. Shiites began to be active in Lebanese politics after the establishment of the "Supreme Shiite Islamic Council" in 1967 by the Presidential decision. When Musa al-Sadr, the founder of the council, was elected President in 1969, the aims of the council were to identify and solve the social and economic problems of the Shiites; Fulfilling Islamic duties in matters of thought, work and jihad without breaking the unity among Muslims; It is rumored that he counts it as fulfilling his national responsibilities by cooperating with all groups in Lebanon. Thus, with the efforts of al-Sadr, the Shiites were completing their organization and turning into an official sect. The conflicts between Sunnis and Shiites in Tripoli in the 1980s, between the Shiite Amal Movement and the Pales-

tinians in South Lebanon and in the suburbs of Beirut, and on February 6, 1984, the Shiites found themselves in the heart of the capital, a force that should be included in the reorganization of the Lebanese political system. Their uprisings, by wanting to have it approved, seem to be reflections of this transformation. The Shiite Amal Organization, on the other hand, tried to develop friendship with Syria, which existed before, without ignoring the fact of Lebanon, with Nabih Berri's coming to the presidency in 1981. Developing relations with Syria, which has a predominantly Sunni population in our geography dominated by sectarian conflicts and chaos, can be considered as a positive step for Lebanese Shiism.

Although Saudi Arabia is known as a country where Sunni-Salafi Wahhabis live, there is a 10-15% Shiite population concentrated in the cities of Hasa, Qatif, Hufuf and Sayad in a region with the richest oil reserves in the world. It can be said that the relations between Shiite-Sunni Muslims entered a moderate period due to the Gulf War that started in 1991 and the rapprochement between Iran and Saudi Arabia after it. Because these approaches of Iran have been instrumental in re-establishing the relations between the two countries after the events that Iranian pilgrims took off in Mecca in 1987, which resulted in the death of more than four hundred people. One of the events in Saudi Arabia, in which the Shiites have been at the center lately, is the protests that took place in 2011-2012 under the influence of the Arab Spring, in which the people openly expressed their demands for change against the government. Recently, it is seen that some mutual steps have been taken in order to re-establish the relations between Saudi Arabia and Iran after the execution of 46 people together with the Shiite scholar al-Nimr in 2016.

A considerable Shia population lives in the Gulf countries, including 20% in Kuwait, 60% in Bahrain, 15-16% in Qatar and 20-30% in the United Arab Emirates. These countries are generally ruled by monarchical regimes headed by Sunnis. For this reason, especially since the 1970s, there has been a political movement originating from the Shiite people in these countries, which started on the grounds that democratic rights could not be exercised and turned into rebellion from time to time. It is thought that Iran has great support behind these political events and activities.

Azerbaijan, one of the Turkic Republics that gained their independence after the collapse of the Soviet Union (1991), has a religious understanding in line with the Shiite Imamiyya today. The Turkish Hazaras, the most populous Ithnā-'ashari ethnic group in Afghanistan, live in the region called Hazarajat, located in the west of Kabul and in the middle of the country. There are also a small number of Ismaili and Sunni Muslims in this community, whose number is

about one million. Farsiwan, who usually live in areas close to Iran, in big cities such as Herat, and whose number is around 600-800 thousand, is the second largest Ithnâ-'ashari ethnic community in Afghanistan. The third Shiite community, also called Qizilbash, is of Turkish-Iranian origin.

Pakistan is one of the countries where sectarian fights originating from the Shiite-Sunni conflict are frequently experienced. In the last 20-30 years, there have been serious conflicts between armed organizations such as the Sunni-origin Pakistani Taliban and Shiite Pakistani Muslims. Dozens of people lose their lives due to this conflict and conflict. Although Pakistani Shiites have wanted to gather around an independent political organization called Tehrik-e Nifaz-e Fiqar Jafaria since 1979, the organization is currently banned on the grounds that it occasionally participates in armed actions.